

Monografier

Från trälar till tjänstefolk:
Legofolk i Sverige 1250–1600

Martin Andersson

Nordic Academic Press, 2023, 416 s.

Martin Anderssons *Från trälar till tjänstefolk: Legofolk i Sverige 1250–1600* er en bok jeg har ventet på! Den fyller et hull i vår kunnskap om fortiden, nemlig om hvordan tjenestefolk erstattet treller som arbeidskraft i det forindustrielle agrarsamfunnet. Andersson har tatt på den utfordrende oppgaven å fylle dette kunnskapshullet, og det gjør han på en imponerende måte ved hjelp av et stort, sammensatt og tidvis fragmentarisk primærkildemateriale. Dette kildemateriale klarer han så å trekke nok informasjon ut av til gjøre meningsfulle og svært opplysende analyser.

Andersson jobber ved Avdelningen för agrarhistoria på Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), og boken er et resultat av et forskningsprosjekt Andersson har arbeidet med der. Tidligere har Andersson forsket på migrasjon i 1600-tallets Sverige, men denne boken tar, som tittelen tilsier, for seg et lengre tidsrom. Boken krysser også den tradisjonelle grensen vi historikere har reist mellom middelalder og tidlig nytid. Og godt er det. Nettopp ved å anlegge et periodeoverskridende tidsperspektiv avdekker Andersson sammenhenger, endring og dødsoner som tidligere ofte har vært oversett.

Det finnes flere undersøkelser av trellehold i middelalderen, og det er forsket på tjenestefolk i tidlig nytid, særlig etter

år 1700. Tiden imellom har imidlertid fått lite oppmerksomhet, og faktisk har denne overgangen, som Andersson påpeker i en informativ historiografisk gjennomgang i bokens innledning, ofte blitt beskrevet som noe av et mysterium. Jeg er blant dem som har undret meg, og jeg er derfor særdeles takknemlig for at Andersson har tatt på seg oppgaven med å undersøke temaet på en grundig og systematisk måte. Med denne boken viser Andersson at det i det høyeste grad ikke bare er mulig å undersøke emnet, men at det også lar seg gjøre å finne forklaringer på hva som skjedde, når og hvorfor.

I sine funn påviser Andersson både på kontinuitet og endring. På den ene siden viser han hvordan trelldom levde videre som metafor også etter at det ble forbudt å holde treller, blant annet ble det brukt om ”hårt och slitsamt arbete” (s. 271). Videre, og i et mer originalt argument, peker han på hvordan to former for slaveri (hvis vi følger Orlando Pattersons taksonomi, noe som ikke er gitt) ikke forsvant på 1200-tallet, men fortsatte å eksistere også i senmiddelalderen og på 1500-tallet, nemlig krigsfangenskap og straffarbeid. Andersson finner til og med at ordet ”träla” ble brukt om straffarbeid, noe han mener kan tolkes bokstavelig: disse menneskene var ikke metaforisk sett treller; under datidens logikk var de faktiske treller.

På den annen side fremhever Andersson en rekke endringer, både med periodene før 1250 og etter 1600, men også innen perioden som behandles i boken (1250–1600). Særlig er Andersson opptatt av den stadig viktigere rolle den svenske staten spilte, spesielt på 1500-tallet. Staten søkte soldater til hæren og arbeidsfolk til kronens gårder og til kronens gruver, men staten trakk

også inn husbøndene som medspillere under denne tiden. Disse prosessene førte til at husbøndene ble politiske aktører, og dette skjedde ifølge Andersson på bekostning av den gruppen boken undersøker: "legohjonen". Andersson fremhever videre institusjonaliseringen av denne gruppen fra 1200-tallet: Gjennom lover, forordninger, skatter, maksimallønner og mer vokste det frem en "legofolkinstitution".

Valget av ordene "legohjon" og "legofolk" framfor tjenestefolk er i seg selv en del av Anderssons argument: Han mener nettopp at "legofolk" ikke er tjenestefolk slik denne gruppen har blitt beskrevet av tidlig nytidshistorikere. For dem er tjeneste først og fremst en fase i livssyklusen, ikke en profesjon. Tjeneste var noe én gjorde som ung og ugift, og tidlig nytidshistorikere (og her må jeg inkludere meg selv) har ifølge Andersson sluttet seg til ideen om at et fiks ferdig formet tjenestefolkssystem som fulgte livssyklusmodellen hadde vokst frem rundt år 1600. Kildematerialet er dessverre for mangelfullt til at det lar seg gjøre å systematisk undersøke om "legofolket" (på norsk vil jeg bruke ordet leiefolk) var unge og ugifte, men Andersson mener å finne dekning for at det tredje elementet i livsyklustesen, midlertidigheten, ikke var tilstede i perioden 1250–1600. Leiefolk, synes det som, hadde få muligheter til å spare opp nok til å kunne etablere selvstendige hushold. Dermed, mener Andersson, er det ikke dekning for å si at leiefolkinstitutionen gikk fra å være klassebasert, det vil si at jordløse fattige arbeidet for andre, til å være aldersbasert, det vil si at bondebarn tjente naboene i en avgrenset tidsperiode før de selv etablerte seg i egne hushold.

Andersson mener at en innvending mot livsyklusmodellen er at det for "de allra flesta legohjon var omöjligt att senare i livet *reproducera* husbondens ekonomiska och sociale position." (s. 306, min uthevning) Men dette er, så vidt jeg kan se, heller ikke poenget med livssyklustesen. Poenget er ikke å bli lik din husbond, som kunne være

prest, adelsmann og til og med konge, men å bli husbonde selv. Det er også slik at vi som historikere ikke nødvendigvis må godta at begrepet "tjenestefolk" skal brukes om ung, ugift arbeidskraft. Dette er likevel bagatellmessige innsigelser mot Anderssons tese om at vi for perioden 1250 til 1600 ikke kan snakke om en overgang fra et klassebasert system til et aldersbasert system, men at vi heller bør se på det som en overgang "från klass till klass". Spørsmålet blir da også hva som er implikasjonene av dette for livsyklusmodellen: Betyr Anderssons funn at vi livsyklusmodellen skal forkastes, eller kom at vi må forskyve dens fødsel til etter år 1600?

Anderssons klassebegrep kan også knyttes til hans interesse for hvordan tvang har formet leiefolkinstitutionen. Tvang er et gjennomgående perspektiv i boken, og Andersson er tydelig, og uttalt, inspirert av de senere års vektlegging av tvang innen sosialhistorien. Dette ses kanskje tydeligst i gjennomgangen av arbeidsavtalen (kap. 2), som tidligere har blitt tolket som nettopp noe som gjør en arbeider "fri". I tråd med gjeldende trender kompliserer imidlertid Andersson bildet og viser hvordan avtalen kunne binde arbeideren til husbonden. Likeledes tolker Andersson leiefolkets kompensasjon ikke først og fremst som en transaksjon med økonomisk verdi, men som en måte husbonden kunne tvinge leiefolket til faktisk å arbeide (kap. 3). I Anderssons tese blir tvang en av de viktigste egenskapene ved leiefolkinstitutionen. Jeg mener Andersson langt på vei har dekning i kildene for denne påstanden, men kontrafaktisk kan vi spørre hvorfor trelldommen da ikke bare ble gjeninnført?

Andersson har skrevet en omfangsrik bok: Den består av ni kapitler, samt en innledning og et grundig figur- og noteapparat. Til sammen utgjør dette hele 414 sider, men Andersson trenger og bruker disse sidene godt. Han oppsummerer hyppig, noe som tidvis kan bli i overkant pedagogisk, men som oftest setter jeg pris på de mange sammenfatningene. Strukturen fungerer

godt, og gjennom de ulike kapitlene sirkler Andersson inn hovedspørsmålet sitt fra ulike perspektiv. Andersson evner å trekke overbevisende analyser ut av et mangfoldig primærkildemateriale. Av og til får vi korte innblikk i enkeltmenneskers liv, men kildene egner seg først og fremst til den type uttrekk og overblikk Andersson her viser at han behersker på en fortreffelig måte. Jeg hadde ønsket meg noen refleksjoner rundt hva som har blitt utelatt; for eksempel er det lite å lese om leiefolks arbeidsoppgaver. I tillegg kunne jeg gjerne sett at Andersson europeiske sammenligninger ble utdypet. Andersson beskriver hvordan leiefolk-systemet ble spredd til Sverige utenfra (f.eks. note 102, s. 348), men dette utforskes i liten grad. Slike sammenligninger hadde også vært interessante fordi Andersson i så stor grad peker på staten som en viktig aktør i utviklingen av den svenske leiefolk-institusjonen. Hvordan er dette likt/ulikt fra f.eks. den dansk-norske stat, hvis lovgivning ligner den svenske? Disse anmerkningene er likevel mindre vesentlige. Dette er en storartet bok. Løp og kjøp!

Hanne Østhus

Prestene forteller: Kirkeliv i Norge 1750–1850

Gina Dahl

Kapabel, 2023, 336 s.

I 1700- og 1800-tallet var prester viktige bindeled mellom den fremvoksende stat og befolkningen. Præsterollen inkluderte en lang rekke oppgaver, som vi i dag ikke forbinder med det geistlige embede. De var ikke blot religiøse lærere, der stod for livets store begivenheter og den ugentlige prædiken. De var kongens embedsmænd og udgjorde et finmasket netværk, der kunne sirkulere viktig viden fra centrum til periferi ved at kundgøre ny lovgivning til alle kongens undersåtter, samtidig med at de sendte information retur i deres mange rapporter og optegnelser om befolkningen.

De var centrale personer i lokalsamfundet, der havde opsyn med skolevæsenet og sundhedsvæsenet og var involverede i fattighjælpen og indsamlinger til andre formål; mange steder spillede de endda nøgleroller i udbredelsen af koppeinokulationen. Denne mangefacetterede præstegering er omdrejningspunktet i Gina Dahls *Prestene forteller – kirkeliv i Norge 1750–1850*.

Målet med bogen og dens tilgang oprides i indledningen: det skal handle om ”hvordan religiøse idealer ble forhandlet og reforhandlet i forhold til det livet menneskene levde” (s. 7), og ”prestenes egne fortellinger om sine mange arbeidsoppgaver” (s. 17) er et hovedtema. Forhandling, fortelling og levet liv har længe været nøglebegreber i den (efterhånden knap så nye) ny kulturhistorie, som bogens tilgang implicit tilhører. Den protestantiske gejstlighed er da også tidligere blevet behandlet med en lignende tilgang for eksempel i C. Scott Dixon og Luise Schorn-Schüttes antologi *The Protestant Clergy of Early Modern Europe* (Palgrave Macmillan, 2003) og for Norges vedkommende i Arne Bugge Amundsens forskning. Gina Dahl tilgår præsternes fortællinger via et mangfoldigt kildemateriale med kirkebøger som de mest centrale, og hun viser, at præstegeringen var ganske heterogen, samt at præsterne pragmatisk tilpassede sig de lokale forhold. Indledningen giver hun desuden et samlet overblik over den geistlige stands hierarki og forskellige embeder, der er nyttigt for alle, der gerne vil forstå standens organisering og rolle.

Efter indledningen følger otte kapitler med hvert deres tematiske fokus. Det første kapitel giver et indblik i geistlige karriereveje og embedernes økonomi gennem en skildring af en præst, der kun modvilligt blev forfremmet til biskop. Kapitel to giver en meget detaljeret beskrivelse af en kirkeindvielse i 1750 samt mere generelle betragtninger om gudstjeneste i perioden. Kapitel tre handler om provsternes rolle som administratorer, og det indeholder en

veludført analyse af den til tider besværlige kommunikation, der fandt sted mellem sognepræst, provst og biskop. Cirkulationen af rundskrivelser mellem provst og præst kunne være langsommelig i de geografisk store provstier, hvor terrænet og vejret var afgørende. Analysen er et godt bidrag til den aktuelle diskussion om videnscirkulationens vilkår i forskellige samfund.

Kapitel fire giver med udgangspunkt i præsten Jacob Andreas Herslebs optegnelser en skildring af de mange forskellige opgaver og ritualer, sognepræsterne skulle stå for: prædiken, nadvergang, skrifte, dåb og meget andet. Kapitel indeholder et væld af interessante oplysninger, men en ekskurs om præstens omgang med syge mennesker kunne måske med fordel gemmes til kapitel syv, der netop handler om præstens rolle i sygdom og død, herunder opsyn med jordemødre og kopperinokulation. Synet på sædelighed undersøges i kapitel fem, der er struktureret efter kvinden Ana Jørgina Dyblies liv snarere end en specifik præst. Kapitel seks handler om konfirmation og indeholder et godt bidrag til norsk skolehistorie i en gennemgang af den konfirmationsforberedende undervisning.

Bogen spænder over en udviklingsrig periode på hundrede år. Dahl påpeger løbende ændringer, der fandt sted i perioden, men hun slår også fast, at den lovgivning og liturgi, der regulerede præsternes virke, var præget af stor kontinuitet – også på tværs af bruddet mellem Norge og Danmark i 1814. Dette brud er netop omdrejningspunktet for kapitel otte, der beskæftiger sig med præsternes forhold til statsstyret. Efter en kort optakt, der beskriver hvordan præsterne skulle oplæse lovgivning fra prædikestolen og støtte op om en kongetro ideologi, fokuserer kapitlet på, hvordan præsternes loyalitet blev fanget mellem to monarker. Først skulle de nemlig agitere for et selvstændigt Norge med den danske prins Christian Frederik som konge for dernæst at støtte op om den svenske Carl XIII.

Bogens fortællestil og udseende målret-

ter den mod et bredere publikum end det rent akademiske. Den er flot illustreret, og de mange velvalgte billeder er med til at gøre fortiden levende, mens billedteksterne bidrager med relevant kontekst. Den brede målgruppe kommer til udtryk i valget af noteapparat. Brødteksten brydes ikke op af fodnoter eller slutnoter, i stedet gives der noter i prosaform bagerst i bogen, hvor indledningen og hvert af de otte kapitler er forsynet med henvisninger til de vigtigste kilder og litteratur. Mens dette måske gør teksten mere spiselig for et bredt publikum, så bliver det desværre meget besværligt for den særligt interesserede læser at opspore kildehenvisninger til konkrete oplysninger i teksten. Bogen har ellers meget at byde på som et forskningsbaseret værk om gejstlighedens kulturhistorie, og Gina Dahl kunne med fordel have diskuteret sine resultaters betydning i højere grad. Hun går ikke for alvor i dialog med tidligere forskning – heller ikke i bogens korte afslutning. De væsentligste skandinaviske værker findes i noterne, men bogen positioneres ikke eksplicit i litteraturen, og der drages ikke mange paralleller til andre områder.

Som forfatteren gør opmærksom på i forordet, er bogen inspireret af Charlotte Appel og Morten Fink-Jensens *Når det regner på præsten: En kulturhistorie om sognepræster og sognefolk 1550–1750* (Hovedland, 2009). Inspirationen er tydelig både i emnevalg og fremgangsmåde. I begge bøger fungerer studier af konkrete præster som prisme, der belyser aspekter af det gejstlige embede og kirkens rolle i samfundet. Men mens hvert kapitel i Appel og Fink-Jensens bog fokuserede på én specifik præst, så har Gina Dahl valgt en mere forskelligartet opbygning, hvor nogle kapitler fokuserer på én præst, mens andre går på tværs af flere individer. Det fungerer generelt godt, men nogle kapitler har en tendens til at blive lidt informationstunge og til at stikke i flere retninger. Netop derfor havde det været gavnligt, hvis bogens navne- og stedsregister var suppleret med et sagsregister.

Prästerne selv kommer ikke lige meget til orde i alle kapitler. I kapitel et, der handler om præsten Frederik Arentz' vej til bispeembedet, bruges næsten halvdelen af kapitlet på en optakt og forhistorie om hans bispeforgængere, den i forvejen velbeskrevne Erik Pontoppidan og Ole Tide-mand. Der bliver derfor læsset en meget stor mængde information på, før man kommer i gang med kapitlets hovedfortælling. Man kan også diskutere, om kapitlet med dette indhold lever op til Dahls egen ambition om at fokusere på "langt mindre profilerede og såkaldt "ordinære" præster rundt omkring i Norge" (s. 20). De øvrige kapitler fokuserer på mere almindelige sognepræster, men ofte inddrages materiale fra flere præster i de enkelte kapitler, hvilket måske nok er med til at understrege variationen i embedsførelsen, men det gør til gengæld, at man ikke kommer helt tæt på de gejstlige individer. Hvis hvert kapitel var fokuseret skarpere på én kernefortælling og én sognepræst, ville deres fortællerstemmer nok træde mere tydeligt frem.

Disse indvendinger skal dog ikke skygge for, at *Prestene forteller* er et væsentligt og berigende bidrag til den norske gejstligheds kulturhistorie. Bogen inddrager et rigt kildemateriale og tegner et billede af en præstestand, der var fleksibel og tilpasningsdygtig, og hvis praksis ikke altid fulgte lovgivningens bogstav til punkt og prikke. Den bidrager ikke blot med ny viden om præsterne og kirken, men giver også et levende indblik i det norske lokalsamfund. Bogen er bestemt værd at læse for de, der er interesserede i 1700- og 1800-tallets kirkehistorie og kulturhistorie.

Jonas Thorup Thomsen

Tänkan-dets odys-sé: Tidig-modern idéhistoria 1350–1600 *Erland Sellberg*

Nordic Academic Press, 2023, 381 s.

Startpunkten för *Tänkan-dets odys-sé* är en spaning om att undervisa i tidigmodern idéhistoria. Baserat på lång erfarenhet konstaterar Erland Sellberg att många studenter finner den tidigmoderna epoken särskilt svårtillgänglig. Hans intryck är att perioden upplevs som både djupt främmande och ovanligt händelserik. Dessutom är det en ovanlig bredd av idéer som studeras från denna period. Kanske blir det helt enkelt rörigt.

Som svar på denna problematik erbjuder *Tänkan-dets odys-sé* en ledigt berättad introduktion till de lär-das tänkande och aktiviteter under två och ett halvt sekel. Sellberg undviker överflödiga namn och årtal, refererar sparsamt till litteratur, och tar tag i nutida läsare genom moderna ordval. Det är talande för Sellbergs ansats att Francis Bacon omnämns som "politiker" snarare än "statsman" och att han inte drar sig för att beskriva kyrkan under renässansen som ett "företag".

Innehållet i *Tänkan-dets odys-sé* stämmer väl överens med de traditionella tyngdpunkterna i forskningen om tidigmodern europeisk idéhistoria. När det sena 1300-talet och 1400-talet avhandlas ligger fokus som brukligt på Italien och renässans-humanismen. Från omkring 1500 flyttas den geografiska tyngdpunkten norr om Alperna och tematiskt hamnar nu reformationen och filosofin i fokus. Därtill behandlar Sellberg en rad andra relevanta utvecklingslinjer och kontexter: krutets betydelse för krigföringen, tryckkonstens intåg, idéer om magi och uråldrig hemlig visdom, upptäckten av Amerika och den intensifierade slavhandeln. Genom dessa teman vävs den idéhistoriska utvecklingen samman med teknologiska, politiska och samhällsreliga förändringar.

Särskilt medryckande och övertygande

är Sellberg i bokens första del om den italienska humanismen och dess kärna. Många tidigare introduktioner på området definierar humanisterna utifrån deras intresse för retorik eller deras positiva attityd till antiken. Sellberg betonar i stället genomgående handskriftsjagandet – att Petrarca och hans efterföljare letade efter bortglömda antika texter att läsa, kopiera, redigera, och hämta inspiration från. Detta är speciellt lyckat eftersom Sellberg därmed ger en konkret form åt humanismen som rörelse. Denna nya grupp kan annars vara svärfångad eftersom de stod utanför de etablerade medeltida lärda institutionerna i form av kyrkan och universiteten. Som Sellberg förklarar var det en ny urban kultur i de italienska stadsstaterna och ett ökat välstånd som skapade möjligheter att resa och studera i nya miljöer.

Det är också i den första delen som kopplingen mellan nya idéer och ändrade politiska kontexter blir som starkast. Sellberg visar hur de tidiga humanisterna inte bara formades av denna kontext utan att de i sina verk ofta reflekterade över samtiden: kulturen, moralen, kyrkan och inte minst politiken. *Tänkandets odysse* ger en gedigen introduktion till humanisternas politiska tänkande och den avgörande roll som historieskrivning spelade i deras skrifter om politik. Sellberg behandlar Machiavelli utförligt men därutöver också en rad föregångare vars verk bidrar med att förklara och kontextualisera hans skrifter: Leonardo Bruni, Pier Candido Decembrio, Pier Paolo Vergerio, Bernardo Rucellai, och Francesco Giuccardini.

I sin beskrivning av reformationen tar Sellberg avstamp i en specifik och välbekant politisk kontext, nämligen avlatshandeln och det utbredda missnöje med kyrkans agerande som krattade vägen för Luthers kritik. I kapitlet som följer redogör Sellberg ingående för hur protestantiska idéer, kyrkopolitik och olika reformatoriska fraktioner utvecklades under de följande decennierna. Det centrala temat om individens roll i frälsningen introduceras pedagogiskt

och stegvis i form av Luthers debatt med Erasmus angående viljans frihet, Melanchthons syn på syndens inverkan på människans förmåga och Calvins idéer om predestination. I denna ingående redogörelse för protestantisk lära saknas dock något av den tidigare framställningens analytiska fågelperspektiv. Mer specifikt saknar denna läsare det fokus på särskilda miljöer som genomsyrade bokens första del: varför blev just Wittenberg och Genève så centrala för reformationen?

Några smärre problem med boken hör till genren. Som Sellberg poängterar kan en översikt urval alltid diskuteras. Läsare med egna specialområden hittar misstag – i mitt fall reagerar jag exempelvis på att Jacques Lefèvre d'Étaples tillskrivs motsatt position i en fråga om bibelkritik än den han faktiskt intog (s. 287). För den tilltänkte studentläsaren – för vilken tidigmodern idéhistoria är ett helt nytt fält – kan de minimalistiska litteraturlistorna vara problematiska: om något särskilt tema i boken har väckt intresse saknas ofta guide till forskningslitteraturen. Till exempel omnämns historiografiska debatter om tryckeriet och reformationen (s. 245) men litteraturlistan i kapitlets slut inkluderar bara allmänna verk om reformationen. Trots detta råder inget tvivel om att *Tänkandets odysse* skulle ha hjälpt undertecknad om den funnits då jag som student närmast på måfå valde ut en renässanstext som uppsatsämne. Sellbergs bok introducerar en hel del relevanta kontexter och pekar ut många centrala verk på den internationella forskningsfronten.

Tänkandets odysse kan utan tvivel bidra till att göra tidigmoderna tänkare tillgängliga för nya generationer av studenter. Boken erbjuder en fond mot vilken specifika idéer och författare kan tolkas. Men än viktigare är kanske hur Sellberg visar vad tänkare från renässans- och reformationstid har att erbjuda dagens humaniorastudenter. Till exempel uppmärksammar Sellberg genomgående hur kunskapsområden som försumrats på de medeltida universiteten –

från filologi till geografi – växer och frodas under den tidigmoderna epoken; det blir tydligt att denna tid är central för att förstå vårt eget disciplinära landskap. Ett annat tema som genomsyrar framställningen är religionens betydelse i europeisk historia. Den tidigmoderna epoken erbjuder ett särskilt spännande kapitel i den långa konflikten mellan kristna ideal och föreskrifter å ena sidan och människors faktiska livsstilar och önskemål å den andra sidan. Hur kunde man förlika religionens idealisering av fattigdom med det utbredda strävandet efter materiell trygghet och rikedom? Vilken roll spelar egentligen människors egna val i frälsningens ekonomi? Dessa frågor bryter genomgående fram i Sellbergs beskrivning av renässansens och reformationens diskussioner. Det idéhistoriska perspektivet låter oss utforska komplexiteten i den religiösa tankevärlden och erbjuder därmed en viktig kontrastyta för vår i huvudsak sekulära kultur.

Christa Lundberg

I skyggen av Holocaust: Antisemittisme i norske historie 1945–2023

Kjetil Braut Simonsen

Humanist forlag, 2023, 493 s.

Eit av dei mest debatterte spørsmåla i norsk historieforskning dei seinare åra har vore spørsmålet om kva den norske Heimefronten gjorde og ikkje gjorde for å redde norske jødar frå deportasjon hausten og vinteren 1942. Under det som har vorte kjent som "Micheletdebatten", har eit av stridsspørsmåla vore kva tyding antisemittiske haldningar hadde for korleis aktørar i norsk motstandsstrøelse agerte før og under deportasjonane av norske jødar. Debatten sitt omfang og utstrekning i tid illustrerer at antisemittisme har blitt eit studieobjekt med betydeleg interesse i norsk historieforskning. Samstundes illustrerer også debatten ein annan tendens, nemleg

at deportasjonane utgjer den hendinga som antisemittismen skal medverke til å forklare, og at slutt punktet for historikarane sin interesse og granskning har gått enten i 1942–43 eller 1945.

For Kjetil Braut Simonsen, historikar og forskar ved Jødisk Museum i Oslo, utgjer derimot 1945 startpunktet for hans interesse i boka *I skyggen av Holocaust: Antisemittisme i norsk historie 1945–2023*. Simonsen sin ambisjon med boka er å bidra analytisk og empirisk til å kaste ljøs over ein periode som har hamna i "skyggen" i norsk historieskriving om antisemittisme, og undersøkje korleis fenmenet har vore prega av kontinuitet og brudd frå perioden før. Metaforen "skygge" utgjer slik eit sentralt syntetisk grep i Simonsen sin framstilling, der oppgjeret med nasjonalsosialismen i etterkrigstida førte til ei delegitimering av antijødisk tenking og etableringa av ein anti-antisemittisk norm i norsk offentlegheit. For å undersøkje kontinuitet og brudd tar Simonsen i bruk omgrepet kommunikasjonslatens og rettar seg analytisk inn mot skandalar som har oppstått i offentlegheita, der antisemittiske førestillingar har komme til uttrykk og kor grensene for «hva som anses som akseptabelt å ytre om jøder og 'det jødiske'» (s. 16) har blitt debattert. Kjeldematerialet utgjer i all hovudsak offentlege publikasjonar, der meiningsspaltane i eit bredt utval aviser frå lokalt til nasjonalt nivå er det som dominerer. Det er med andre ord gjennom diskursen i det offentlege ordskiftet at Simonsen forsøker å fange inn sitt studieobjekt.

Boka har i tillegg til eit introduksjonskapittel også eit første kapittel som syntetiserer jødisk og antisemittisk historie i Noreg frå 1814 til 1945. Boka sin hovuddel er vidare delt inn i tre delar, som kvar består av to kapittel. Første del fokuserer på brudd og kontinuitet etter 1945. Sentralt i framstillinga her er korleis oppgjeret med nasjonalsosialismen fortrenkte antisemittismen frå offentlegheita, men at private arenaer framleis fungerte som ein

stad kor antisemittiske førestillingar blei vidareført. Gjennom analyse av fem ulike offentlege skandalar, viser Simonsen korleis grensene for antisemittisme har vorte etablert, forhandla om og endra over tid. Andre del av boka handlar om antisemittismen innan miljøa som var politisk på ytre høgre fløy. Simonsen identifiserer her veteranmiljøet etter Nasjonal Samling som viktige kontinuitetsberarar av ideologisk fundert antisemittisme, som utover 60- og 70-talet blei tatt vidare av nynazistiske ungdomsmiljø. Ein sentral dimensjon i dette miljøet var holocaustbenektelsen som bygde opp under ideologiske førestillingar om jødisk konspirasjon.

Siste del av boka handlar om antisemittisme i ml-rørsla sin antisionisme frå slutten av 60-talet, og korleis antisemittisme kom til uttrykk i debattar om Israel frå Libanonkrigen i 1982 til Gazakrigen i 2009. Her peikar Simonsen på at det i ordskifta var einigheit om å ta avstand frå antisemittisme, men at striden sto om korleis omgrepet antisemittisme skulle forstås og definerast. Dette er også ein strid som har prega forskinga på antisemittisme, og Simonsen viser til at det innan forskingsdebatten eksisterer ulike kriterier for å skilje mellom legitim kritikk av Israel og kritikk prega av antisemittisme, og poengterer at dei ulike tilnærmingane også vil gi ulike svar på når ml-rørsla gjekk over ei slik grense (s. 255–264). At Simonsen synleggjer at det ligg teoretiske og analytiske utfordringar i tolkinga av dette skiljet er på ei side fortjenestefullt. Ei utfordring for lesaren er likevel det å vurdere kor omfattande eller systematisk antisemittiske førestillingar, tankemåtar og stereotypar var i kritikken av Israel. Døma Simonsen trekk ut frå kjeldene er i all hovudsak døme som går over grensa for antisemittisme, men hovudkonklusjonen er samstundes at kritikk av Israel:

til tider *har* fungert som en plattform for å artikulere antisemittiske klisjeer, bilder og resonnementer som fremstår som deskreditert og tabubelagt utenfor rammen

av den israelsk–palestinske debatten. Her er det likevel nok en gang helt avgjørende å påpeke at kritikken av den israelske statens politikk ikke har vært *dominert* av antijødiske standpunkter (s. 326–327)

Boka avsluttes med eit kapittel som peikar på utviklingstrekk i nær fortid og i samtid, kor nye digitale plattformer, framveksande konspirasjonsmiljø og jihadistisk antisemittisme blir diskutert.

Simonsen trekk ofte inn tidlegare forskning, både frå norske og frå andre nasjonale kontekstar, for å diskutere sine funn. Til dømes er Henrik Bachner sine arbeid om antisemittisme i Sverige etter 1945 mykje nytta for å diskutere utviklinga i Noreg opp mot den i Sverige. Det må samstundes påpeikast at Simonsen først og fremst er bekreftande i dialogen med tidlegare forsking. Ein tendens i teksten er at Simonsen viser til konklusjonar og funn i tidlegare forskning, før han i neste omgang poengterer korleis hans eige analysar stadfester, bygger opp om, eller i nokre tilfeller supplerer den tidlegare forskinga. Mitt ankepunkt mot boka er derfor at den har eit noko forsiktig utgangspunkt og dermed heller ikkje emnar å flytte forskingsfeltet i særskilt grad. Simonsen sitt utval av kjelder, omdreiningspunkt og perspektiv framstår alle som godt grunnlagt, men analysane har likevel først og fremst resultert i utdjuping av konklusjonar som alt er etablert på feltet. Eg sitt at med ei undring om ikkje eit anna kjeldeutval eller andre omdreiningspunkt kunne gitt ein meir fruktbar inngang. Kva antisemittisme kunne Simonsen fått auge på om han ikkje nytta den politiske høgre–venstre aksen, men til dømes eit skilje mellom religiøs og sekulær? Kunne ein analyse av ulike kristne miljø og offentlegheit ha kaste ljøs over kvifor det dukker opp førestillingar frå den kristne antijudaistiske tradisjonen i debattar om Israel på 1980-talet? Eit blikk utover den nasjonale avgrensinga kunne kanskje også styrka nokre av analysane. Kan enkelte av aktørane i den norske offentlegheita også ha vore deltakarar i

ulike transnasjonale offentlegheiter kor antisemittiske førestillingar blei vidareført og vidareutvikla?

Som bokmeldar er det samstundes alltid lett å ønske seg ei litt anna bok enn den ein reint faktisk har forran seg. Antisemittisme i norsk etterkrigstid er ein lite utforska periode og *I skyggen av Holocaust* oppnå det som er Simonsen sin uttalte ambisjon med boka: Den synleggjer og gir ei viktig syntetiserande framstilling over ein lite utforska periode, i tillegg til at den bidrar med ny og utvida empirisk kunnskap. At boka i tillegg har eit godt og lettlest språk gjer at den vil kunne appellere til eit breiare publikum enn kun det reint faghistoriske.

Vidar Fagerheim Kalsås

En global idéhistoria: Från Konfucius till historiens slut

Johan Stenfeldt

Studentlitteratur, 2023, 163 s.

Over the last decade, the subfield of global intellectual history has become well established, but it has yet to have much effect on how most of us teach intellectual history. Perhaps especially the history of political thought continues to tend to be taught with a heavily Western focus, with little attention to the kinds of exchanges and entanglements that are typical focal points of global historical research. So it is to be welcomed that Johan Stenfeldt took up the challenge to write a short global history of political ideas aimed at university students.

Stenfeldt's stated goal is to bring the undergraduate-level study of the history of political thought (*politisk idéhistoria*) into the realm of global history. This, he writes, means avoiding writing that history as a history of nations, emphasizing concepts like "universalism, contemporaneity and transfer," and seeking to "break up" and add to the canon of western thinkers who have

been the traditional backbone of histories of political thought.

His approach to this task is to offer a roughly chronological presentation of key themes in what he calls "political ideology" in Eurasia from the fifth century BCE to the late twentieth century. In the book's introduction, Stenfeldt isolates these central themes through five broad questions about the nature and use of public power which, he argues, appear so often in time and space that they reflect "universal ideological-historical patterns". These five "politico-philosophical distinctions" include the question of whether power (and thus legitimacy) comes from God or from humankind; the pursuit of utopia vs pragmatic approaches; universalism vs particularism; large state vs small state; and egalitarianism vs elitism.

The book does not proceed thematically however, but chronologically and by region. It consists to a large degree of thumbnail sketches of individual thinkers and quick summaries of their views on these five core questions, among others. The first chapter on Confucius, for example, presents the Chinese philosopher's main concern ("the formation of a kind of political ethics" for China's feudal elite), key concepts (including *ren*, or "the good"), and the central message of his most important works (the value of tradition and the mystical power of ritual). This is completed in four paragraphs, at which point Stenfeldt moves on to Mencius, whose "egalitarian ideas," we learn, stood in tension with Confucius's elitism. The application of modern terms like egalitarianism and elitism to describe the social visions of these ancient texts is a general feature of Stenfeldt's approach.

The first chapter's discussion of ancient political ideas is followed by a chapter on "medieval currents", one on "revolution, nation and the great ideological projects" (covering the period from 1500 to 1900), and a chapter on twentieth-century political thought. Like the first chapter, each of these has four sections: on Europe, China, the Indian subcontinent and the Muslim world.

The kinds of ideas that Stenfeldt handles under the rubric of "political ideology" vary a good deal across these sections. In the medieval chapter, Stenfeldt cites concepts from the Koran as evidence of "democratic principles," compares Al-Farabi's and Ibn-Rushd's views on the form of the ideal state to those of Aristotle and Plato, and presents Ibn Khaldun as "the Arabs' Marx" for his cyclical view of history. The eighteenth-century Chinese thinker Zhang Xuecheng is cited as an example of how new, more critical attitudes toward the Confucian classics represented a "domestic enlightenment" in China. The discussion of political thought in twentieth-century India presents a long-standing, fundamental conflict between Hindus and Muslims onto which two European ideas were "grafted": nationalism, illustrated by a mention of the precursor organization to today's BJP, and socialism, illustrated by a brief discussion of India's Congress Party which, we learn, was fundamentally informed by Jawaharlal Nehru's exposure to Fabianism while a student at Cambridge.

The debt of non-European political thinkers to European political ideals is indeed a central theme of this book. Through examples like the transformation of Chinese thought wrought by the Italian Jesuit Matteo Ricci, or Ho Chi Min's debt to the American Declaration of Independence (itself presented as an example of European thought), Stenfeldt is eager to show how the "transfer" of ideas has shaped the global history of political thought – particularly the transfer from Europe to the rest of the world.

By contrast, the book has almost nothing to say about the way global exchanges might have affected European thought. One might hope that a global approach to intellectual history would cast well-known western thinkers in a new light. But this book's sections on Europe offer quite conventional portrayals of canonical thinkers according to a familiar narrative – familiar,

at least, from survey histories of "Western Civilization" from a generation ago.

Many of the topical and methodological concerns of more recent historiography are absent, however. The book is largely silent on topics like the role of women in political life (or their exclusion from it) and the importance of colonialism and imperialism to European thought. Stenfeldt can thus present the American and French revolutions as reflecting a "view of individuals' political capacity, equality and inalienable right to choose their own leadership" (83) – while saying nothing about which kind of "individuals" enjoyed these rights! That a book published in 2023 claims to present the political thought of the age of revolutions without so much as mentioning slavery is frankly shocking. The word "racism" – a central element of modern western political ideology if ever there was one – simply does not appear.

The methodological lessons that are ignored here are not only those associated with post-colonial theory, which might have warned Stenfeldt against attempting to capture a global perspective on pre-modern social and political thought through the decidedly modern, western (and notoriously complex) category of "ideology". Quentin Skinner's arguments about how (not) to chart the history of political ideas are also neglected. Their absence is evidenced by Stenfeldt's anachronistic application of political categories, as well as by the leaps he makes across centuries in drawing connections. We read for example that the "heirs" of eighteenth-century Muslim theologian Muhammad ibn Abd al-Wahhab are the Islamic State, Al-Qaida "and other terror groups" (101). The mistake here is to take a contemporary phenomenon (like Islamists' destruction of non-Muslim monuments) and then look in the distant past for a text from the same national or religious group that seems to sanction that phenomenon, and having found it, draw a straight historical line between the two. To show how some Islamists today claim to

be the heirs of ibn Abd al-Wahhab would be interesting; to present eighteenth-century ideas to students through the lens of contemporary Islamist violence is much less helpful.

This feature of Stenfeldt's approach is one of several reasons that I would not assign this book to students. The summaries of various thinkers' ideas are too brief and too loosely connected to one another to give students much to think about. At the same time, the book frequently compares its main subjects to other thinkers and historical events in passing, without offering the information that an undergraduate would need to derive any benefit from these comparisons. Finally, the book touches on several charged issues of contemporary debate, but not explicitly, leaving student readers with no context through which to understand what is at stake.

Global intellectual history has an exciting future, in research and in the classroom. Stenfeldt's book shows wide knowledge and reflects an admirable ambition. I fear however that its main contribution to teaching in this field will be in offering an example of how not to proceed.

Benjamin G. Martin

Suicide by Proxy in Early Modern Germany: Crime, Sin and Salvation

Kathy Stuart

Palgrave Macmillan, 2023, XX+466 s.

Ett i forskningen tidigare sällan omnämnt ämne som under de senaste decennierna har blivit allt mer studerat är brott begångna i syfte att provocera fram den egna avrättningen. Historievetenskapens paradfråga "varför" ställs här i minst två varianter: Varför begå brott för att bli avrättad? Varför avrätta den som inte avskräcks av dödsstraffet utan tvärtom lockas och vill bli avrättad?

Kathy Stuart studerar detta ämne i det

tysk-romerska riket från reformationstiden till ungefär år 1800. Fokus ligger huvudsakligen på Hamburg och Wien, men material från andra städer som Nürnberg och Augsburg används också. Startpunkten i reformationstiden är inte en tillfällighet då hon menar att katolska och protestantiska (vilket hos Stuart oftast betyder lutherska) reformer vid samma tid kriminaliserade sexuella synder som äktenskapsbrott och prostitution. Barnamord och häxeri började också med större iver prövas rättsligt. Dessa reformer drabbade enligt Stuart kvinnor mest, varför det är logiskt att de begick de flesta av de brott som hon genomgående kallar "suicide by proxy". Denna beteckning är hennes sätt att uttrycka handlandet som en form av handel. Man betalade för sin avrättning med sitt liv, eller i fallen där brottet var mord också med offrets liv.

Redan i bokens titel artikuleras en motsättning på vilken ingen lösning presenteras. Ser man avrättningen som en väg till frälsning står är detta i total motsättning till utfallet av självmordet, vilket, enligt Stuart, man vid denna tid menade var en nästan säker väg till helvetet. Undantaget var här de lutherska teologerna, och främst Martin Luther, som inte såg självmordet som en särskild dödssynd. Att begå självmord var enligt dem riskabelt, men ledde inte säkert till helvetet. Denna uppfattning skulle dock inte offentliggöras för att undvika ett ökat antal självmord. Att i titeln – och genomgående i boken – tala både om självmord och frälsning framstår som en självmotsägelse, såvida man inte talar om olika individer med varierande motiv. Det tycks Stuart inte avse då hon uttryckligen tillskriver i stort sett alla fall "suicide by proxy",

27 arkiv och handskriftssamlingar har använts och Stuart säger sig ha närläst ungefär 400 fall. Det finns tydliga spår av närläsningen, då det mesta relateras till specifika fall. Det äldsta mordet med detta motiv som Stuart tar upp rör Anna Strölin som dödade sin sexårige son i Nürnberg 1580. Hon uppges ha sagt att hon fick idén

att döda sin son så att hon kunde dö och att rätten snart skulle ha sin gång. Domstolen tvekade om hon kunde betraktas som sinnessjuk. Till sist blev resultatet dock dödsdom och avrättning. Fallet pekar framåt genom övervägandet om möjlig sinnessjukdom, vilket några sekler senare kom att få avgörande betydelse i rättskipningen av dessa fall. Strölin är också en av den tilltagande mängden kvinnor som under de följande århundradena kom att begå dödsstraffsbelagda brott.

Även om sådana brott även begicks i Wien och det nuvarande Niederösterreich däromkring var det vanligaste brottet där för att bli avrättad i stället helgerån. De vanliga anklagelsepunkterna var att ha skadat eller skändat ett krucifix eller hostian, det till Kristi kropp konsekrerade brödet som man givits i mässan, exempelvis genom att stampa på den. Förutom i detta område var avrättningar för liknande brott sällsynta i tyskspråkiga områden, utom i Zürich. Stuart sätter detta i samband med den kyrkliga situationen med stark kontrareformation. Hon påpekar dessutom att helgerån också kunde ses som en attack mot det regerande huset Habsburg på grund av dess fromma identitet. Exempelvis var kejsarna Ferdinand III och Joseph I kända för att knäfalla på gatan tillsammans med sina följen när de mötte en präst som bar hostian på väg mot någon sjuk eller döende som skulle få ta emot sakramentet.

Både rörande Hamburg och Wien behandlas fängelserna grundligt. I många av fallen begicks brotten i fängelserna, sannolikt för att döden och helst himlen var att föredra framför tillvaron i fängelset. Förhållandena i fängelserna var föga angenäma. Om fängelset i Wien berättas exempelvis att nästan alla fångar, både män och kvinnor, fick sina huvuden rakade. När någon kom till fängelset och när man skrevs ut markerades detta med en piskning, som ofta lämnade ärr. Efter att sju personer hade avrättades för helgerån mellan juni och november 1712 förbättrades förhållandena. Stanken åtgärdades, fängelsepersonalens användning av kroppsstraff

reglerades och fångarna gavs mer föda så att de skulle överleva.

Ändå fortsatte dessa brott att begås. En metod för att motverka dem som så småningom genom lagstiftning eller praxis kom att förekomma i åtskilliga stater var att lindra straffen till något annat än avrättning för dem som misstänktes ha begått brott i syfte att avrättas. Troligen tidigare än någon annanstans kom detta att ske i Wien. Enligt ett edikt från 1713 skulle den som dömdes för helgerån offentligen genomlida kroppsstraff alla de tre dagar som föregick avrättningen. Antalet dagar kunde domstolen justera både uppåt och nedåt. År 1715 utfärdades ny lagstiftning: de som begick helgerån för att bli avrättade och inte med uppsåt att häna Gud skulle inte bli avrättade. Mot 1700-talets slut kom ytterligare förändringar att ske, inte minst som ett resultat av upplysningen. Tydligast var minskningen av det kyrkliga agerandet vid avrättningarna.

Så vad har denna bok att bidra med? På ett övergripande plan visar den övertygande att brottstypen i fråga förekom både på platser med luthersk och katolsk konfession, åtminstone i de exempel som studeras. Boken påvisar samarbetet mellan stat och kyrka kring avrättningen, vilket åtminstone vad gäller Wien inte tidigare har studerats utförligt. Detsamma kan sägas om den speciella situationen i Wien och dess omnejd, särskilt rörande helgerån. De många studerade fallen ger mycket och det höga antalet är i sig en styrka.

Vilka brister kan påpekas? Motsättningen mellan självmord och längtan efter frälsning, som föreligger redan i titeln, ges ingen lösning. Motsättningen uppmärksammas inte ens. Även om det är mindre lyckat att önska av en så pass tjock bok att den skulle innehålla mer, skulle jag gärna sett mer om den spännande utvecklingen av lagstiftning och debatt i Preussen. Förvisso har några fall från Geheime Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz använts, och det nämns att Allgemeines Landrecht 1794 stadgade att den som eftersträvade avrättning skulle få

regelbundna kroppsstraff i stället. Annan relevant lagstiftning omnämns inte, däribland en kunglig förordning från 1769 som satte igång en livlig debatt.

Avsaknaden av lagstiftning och samhällsdebatt om vilka metoder som är lämpliga för att motverka är genomgående i Stuarts bok. Med det sagt är ingen bok perfekt. All god forskning visar vad som behöver göras framåt och i det stora hela är detta en bra bok.

Martin Bergman

Europas kärna och utkanter:
Facklig internationalism under
kalla kriget och Europa-
integrationen 1947–1972

Johan Svanberg

Nordic Academic Press, 2023, 413 s.

Internationell solidaritet och internationellt samarbete har varit ett ideal inom arbetarrörelsen ända sedan dess början under 1800-talet. I realiteten har den nationella ramen dock alltid varit avgörande och arbetarrörelsen har fått olika utformningar i olika länder. Tanken på internationell samhörighet har emellertid aldrig övergivits och arbetarrörelsens historia presenterar en rik flora av internationella samarbetsformer. I denna bok har Johan Svanberg tagit till sin uppgift att skildra ett av dessa försök, Internationella metallarbetarfederationen (IMF), under ett kvartssekel efter andra världskriget. Tidigare studier av internationellt samarbete inom arbetarrörelsen under denna tid har antingen fokuserat på politiskt samarbete eller på centrala fackliga organisationer. Svanberg har valt att studera en tidigare försummad nivå, yrkesfederationerna. För att närma sig frågan om dynamiken mellan det nationella och det internationella studerar han också särskilt Svenska metallindustriarbetareförbundets (Metall) deltagande i denna organisation.

IMF hade bildats 1893, även om den inte fick detta namn förrän 1904. Under

andra världskriget låg organisationen nere, men den återskapades efter 1945. I krigets kölvatten var tron på en ny tid präglad av internationellt samarbete stark och 1945 bildades Fackliga världsfederationen (FVF) som samlade tidigare splittrade föreningar, även kommunistiska. Det var ett försök till en samlande arbetarinternationalism. Socialdemokrater inom rörelsen kom snart att uppleva att Sovjetunionen försökte centralstyra FVF och de bildade därför 1949 Fria fackföreningsinternationalen, till vilken IMF anslöt sig.

Svanbergs undersökning bygger på ett mycket gediget arbete i IMF:s och Metalls arkiv. Det här är ett bra historiskt hantverk som ger en övertygande bild av organisationens utveckling och ställningstaganden. Svanberg framhåller det centrala tema som kampen mot kommunismen var inom IMF. Detta var inte heller bara ett inflytande från det begynnande kalla kriget, det var också en fortsättning på mellankrigstidens motsättningar inom arbetarrörelsen. För Metall kan detta ha varit stärkande i den egna kampen mot kommunister på hemmaplan, ett perspektiv Svanberg menar tidigare har försumrats i svensk forskning. Undersökningens centrala tema är IMF:s relation till den europeiska integrationen. Med tanke på EU:s ursprung i Kol- och stålunionen var detta förstas ett centralt område för just IMF. Svanberg visar att inställningen till integrationen var övervägande positiv. Vidgade marknader var enligt deras mening en förutsättning för den ekonomiska utveckling och rationalisering som skulle möjliggöra en standardhöjning för arbetare och därmed göra dem mindre mottagliga för kommunistisk propaganda. IMF hävdade dock att fackföreningarna måste ha en betydelsefull roll i integrationen för att säkra löner, lika villkor och sociala trygghetssystem. Tron på kollektivavtal var stark, även om det fanns vissa röster som talade för en socialiseringspolitik. De förblev dock en minoritet. Migration var ingen stor fråga för IMF, men den aktualiserades under de tidiga åren genom den italienska arbets-

kraftmigrationen norrut. Även här ställde sig IMF i huvudsak positivt, även om det betonades att fackföreningarna måste ha inflytande över villkoren.

Metall hörde länge inte till de mer aktiva medlemmarna i IMF. Marshallplanen uppfattades som alltför politisk. Vid diskussionerna om den gemensamma marknadens framväxt stod Metall vid sidan av, även om de som representanter för en exportberoende industri framhöll frihandels betydelse. När EEG bildats 1957, med ursprungligen sex länder, och strax därefter EFTA med sju länder bildades som ett svar, fick Metall ett ökat intresse av att försöka agera för att motverka protektionistiska tendenser bland "de inre sex". Metall drev också på för att stärka organisationens ekonomiska resurser för att möjliggöra ett utökad internationellt arbete.

Med 1960-talet förändrades villkoren för IMF. Avspänningen i kalla kriget innebar att nya möjligheter för kontakter österut öppnades. Samtidigt innebar avkoloniseringen och den ökade industriproduktionen i länder utanför Europa att tanken på internationell solidaritet ställdes inför nya utmaningar. IMF svarade med att öka sitt stöd för facklig organisering. Argumentet var inte minst att hindra underbudskonkurrens som skulle missgynna de etablerade västliga industriländernas industri, men samtidigt var tanken också att det skulle vara möjligt för arbetare i andra länder att förbättra sin ställning genom facklig kamp. Svanberg understryker egenintresset men menar att IMF:s satsningar inte enbart kan ses som uttryck för detta. Här fanns också en genuin internationell tanke. Det internationella samarbetet var dock hela tiden betingat av att de fackligt aktiva också bevakade nationella intressen. Svanberg använder Kevin Callahans begrepp "inter-nationalism" – med bindestreck – för att markera att det nationella var en självklar utgångspunkt för internationalismen. En intressant synpunkt är att IMF:s organisatoriska uppbyggnad med ett allt större och därmed betydelsefullare

sekretariat i Genève skapade en grupp som kunde föra det internationella perspektivet utan att vara lika bunden till ett nationellt som företrädare på kongresser och i överstyrelsen.

Svanbergs bok är ett mycket grundligt, källbaserat arbete. Den är systematiskt organiserad och tidigare forskning är använd och kommenterad. Slutsatserna är tydliga men försiktigt dragna och ligger nära den empiriska undersökningen. Den centrala ramen är spänningen mellan det nationella och internationella, men som analytisk ansats blir det en tämligen enkel inramning av empirin. Svanberg har också en ansats till ett berättelseperspektiv. Han studerar hur IMF försöker etablera motberättelser mot andra dominerande berättelser, men också hur berättelser används för att konstruera ett "vi" i motsättning mot andra. Det är en intressant infallsvinkel, men de teoretiska förutsättningarna för ett narrativt perspektiv är inte utvecklade, och jag uppfattar inte heller att analysen genomförs konsekvent. Den hade varit förtjänt av att få större utrymme.

Undersökningen är klart skriven. Varje kapitel har tydliga sammanfattningar och slutkapitlet är effektivt. Jag saknar dock ett mer kritiskt engagemang med den befintliga forskningen. Trots att boken är informationsrik och intressant hade det varit av stort värde om slutkapitlet höjt nivån och givet en mer samlad kritisk diskussion av facklig internationalism och europeisk integration där den egna undersökningen relaterats bättre till forskningsläget.

Svanbergs förtjänstfulla arbete belyser internationalismen inom arbetarrörelsen. Den skildras som en levande möjlighet, men de hinder som nationella perspektiv ställde belyses också väl. Boken understryker att arbetarnas organisationer varit betydelsefulla i framväxten av ett marknadsintegrerat Europa. De har inte bara reagerat på inflytande utifrån utan också aktivt bidragit till processen. Det är en insikt värd att hålla i minnet.

Lars Edgren

Avhandlingar

Polisfrågan i svensk politik.
Reformer och institutionell
förändring 1875–1965

Josefine Berndt

Stockholms universitet, 2023, 427 s.

Syftet med denna avhandling anges vara att beskriva polisväsendets långsiktiga organisatoriska utveckling, att analysera beslutsprocessen av reformerna och att förklara övergången från ett huvudsakligen kommunalt polisväsende till en helt statlig polisorganisation. Det innebär att studien avslutas vid den svenska polisens förstatligande 1965. Historisk institutionalism utgör bärande teoretisk utgångspunkt för studien. Genom att det handlar om organisatoriska förändringar över en 90 år lång undersökningsperiod får den valda teorin ses som högst relevant. Däremot hade det varit fullt tänkbart att ha en större bredd på teoreipertoaren. Eftersom det till betydande del handlar om en studie av politiska beslutsprocesser hade det varit adekvat att ha konflikt och konsensus som teoretisk utgångspunkt. Detta perspektiv berörs däremot något i metodavsnittet. Genom att polisväsendet under hela den studerade perioden var ett till största delen kommunalt ansvarsområde kunde det varit relevant att även använda relationen mellan stat och kommun som teoretisk utgångspunkt. Frågan om statens styrning av det kommunala polisväsendet tas nämligen upp på ett flertal ställen i studien och i analyskapitlet nämns och används i någon mån en modell från historikern Rune Bokholm för att mäta kommunal självstyrelse.

Forskningsläget innehåller både svensk och internationell forskning och har en god bredd. Det är väldigt bra att de relevanta begreppen penetreras så ingående och med internationell räckvidd. Källmaterialet utgörs enbart av tryckt källmaterial, dels

offentligt tryck, dels tidningsmaterial. Otryckt källmaterial har inte alls använts, vilket måste ses som en klar brist. Det gäller i synnerhet de kommittéarkiv som finns för de statliga utredningar som har arbetat med de viktigaste polisreformerna. Valet att inte använda sig av kommittéarkiven motiveras av arbetskonomiska skäl. Två andra otryckta källmaterial som med fördel kunde ha använts är konseljakterna till de propositioner som låg till grund för riksdagsbesluten om de organisatoriska förändringarna, vilka normalt innehåller remissvaren över de statliga utredningarna, samt voteringsbilagor från riksdagens omröstningar vid reformbesluten. Dessa hade haft en särskild relevans med tanke på att det ifråga om riksdagen anläggs ett ovanligt detaljerat individ-/aktörsperspektiv, som jag personligen har stor sympati för. Genom att avhandlingen har skrivits vid Stockholms universitet måste möjligheterna att använda relevant källmaterial från Riksarkivet och Riksdagsarkivet ses som synnerligen goda, men det har tyvärr ändå inte skett överhuvudtaget.

När det gäller dispositionen är denna i huvudsak kronologisk och det sker en uppdelning på ett flertal kapitel. Något som är värdefullt och vällovligt är att det i vissa fall sker en uppdelning mellan polisväsendet i städerna och på landsbygden. Med tanke på att den tidigare forskningen främst har fokuserat på städernas polis är detta angreppssätt utmärkt och det tydliggörs även vid riksdagsdebatter om polisreformer, exempelvis vid tillkomsten av 1925 års polislag. Förvisso hade det varit intressant att studera landsbygdens polisverksamhet ännu djupare, men det hade krävt annat källmaterial utöver det offentliga trycket. Berndts prioritering måste därför ses som mycket rimlig. Ifråga om omfånget av kapitlen är de i flertalet fall förhållandevis långa. Det avslutande empiriska kapitlet om polisens förstatligande är emellertid förvånansvärt kortfattat med tanke på att det var den största och viktigaste

organisatoriska förändringen under hela undersökningsperioden.

Undersökningen av det tryckta källmaterialet får ses som gedigen och visar att författaren har ingående kunskap om det offentliga trycket. Sådan sakkunskap saknas sannolikt hos förhållandevis många av dagens svenska historiker och statsvetare. Både studien av det offentliga trycket och tidningsstudien har skett med hjälp av elektroniska sökord, vilket får ses som arbetsekonomiskt fördelaktigt. Dessa hjälpmedel har tillkommit under de senaste åren och är till stor hjälp vid historisk forskning. Berndt tar också upp valet av sökord i sin metoddiskussion, vilket självklart är bra. En brist i empirin är emellertid att de omröstningar som hölls i riksdagen inte redovisas med några röst-siffror. Det är en konsekvens av att voteringsbilagorna från riksdagens omröstningar, efter att öppen omröstning infördes, inte alls har använts som källmaterial.

Ett av de många empiriska kapitlen (kapitel VI) behandlar inrättandet av statspolisen 1932 efter händelserna i Ådalen föregående år. Med tanke på dagens aktuella politiska diskussion om att i ökad utsträckning använda försvarsmakten även vid icke-militära inrikes våldshändelser är denna del av avhandlingen särskilt intressant. I efterhand ter sig inrättandet av statspolisen som en tämligen väl motiverad polisreform och det får ses som lätt anmärkningsvärt att Socialdemokraterna vid riksdagsbehandlingen motsatte sig beslutet. Grunderna för det socialdemokratiska motståndet mot statspolisreformen, som uppenbarligen mer handlade om partipolitisk profilering än om sakpolitiska motsättningar, beskrivs och analyseras väl av Berndt.

Av det näst sista empiriska kapitlet (kapitel VII) framgår att under åren 1951–1957 förfogade inte det socialdemokratiska partiet över den statsrådspost som ansvarade för polisfrågorna, nämligen inrikesministern, till följd av koalitionen mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet. Denna

post tillföll Bondeförbundets ordförande Gunnar Hedlund. Det ter sig troligt att det påverkade regeringens ställningstagande 1953/1954 om att låta polisväsendet förbli en huvudsakligen kommunal uppgift. Hedlunds ansvar för detta framgår av empirin, men i övrigt ligger mycket fokus på den socialdemokratiska hållningen till huvudmannaskapet för polisen. Det hade därför inte alls skadat med ett ännu större fokus på Bondeförbundets syn på polisfrågorna, särskilt en diskussion om partiets ofta negativa syn på centraliseringsåtgärder, dels i funktionell, dels i geografisk betydelse.

Det sista empiriska kapitlet (kapitel VIII) är som tidigare nämnts ovanligt kort och omfattar endast 14 sidor, exklusive figurer, detta trots att det behandlar den klart största organisatoriska förändringen av den svenska polisverksamheten under hela den undersökta 90-årsperioden. Någon klar motivering till den korta framställningen ges inte. Här hade det varit särskilt lämpligt att använda sig av det otryckta källmaterialet från kommitténs arkiv. Det ersätts delvis med ett längre citat ur Carl Perssons memoarbok som mycket väl kan vara den helt korrekta bilden av hur (bristfälligt) utredningsarbetet bedrevs. En excerpering av kommittéarkivet hade dock kunnat ge klart besked om det verkligen låg till på det sätt som Persson beskriver. Vidare hade det varit en fördel om reformens slutliga implementering hade behandlats i något större utsträckning, exempelvis bildandet av Rikspolisstyrelsen, inklusive tillsättningen av rikspolischef, och indelningen i totalt 119 polisdistrikt.

Det avslutande analyskapitlet (kapitel IX) är ganska omfångsrikt, vilket jag finner klart positivt. Därutöver finns även en sammanfattning (kapitel X), vilken däremot kunde ha varit betydligt kortare. Den teoretiska utgångspunkten om historisk institutionalism används som analysredskap i tillräcklig omfattning och det sker även en viss komparation med den tidigare forskningen. Diskussionen

med utgångspunkt i den historiska institutionalismen knyter ihop analysen av de många undersökta polisorganisatoriska reformerna på ett ändamålsenligt sätt. Denna röda tråd får ses som avhandlingens viktigaste bidrag till polisforskningen. Genom att otryckt källmaterial inte har använts i studien är det däremot mer tunt med helt nya fakta/omständigheter om de polisiära reformerna. Mitt sammanfattande omdöme om avhandlingen blir därför att det som har gjorts inte har några större brister, fränsett smärre empiriska sakfel utan betydelse för helheten. Däremot finns det saker som också borde ha funnits med i avhandlingen. Det gäller dels behovet av en utökning av de teoretiska utgångspunkterna, dels att även otryckt källmaterial borde ha kommit till användning. Det gäller främst kommittéarkiven från de viktigaste reformbesluten.

Erik Wängmar

Defining Dukeship: The Problem of Royal Spares and Dynasty Formation in Sweden, 1556–1622

Alexander Isacsson

Örebro Studies in History 20,
2023, 432 s.

Yngre kongesønner og deres eventuelle efterkommere har historisk udgjort en kompliceret blanding af ressource og trussel for kongelige dynastier: mulige samarbejdspartnere og eventuelle arvinger på den ene side, men også mulige trusler mod kongemagt og stat på den anden. For kongesønnerne og evt. sidelinjer har der været afgørende spørgsmål om, hvilken position, rolle og magt, de fik tildelt, og hvordan de har søgt at fastholde, udvikle og anvende den.

I Sverige fik spørgsmålet om de yngre kongesønner en ny aktualitet i Vasaslægtens første generationer på tronen. Gustav I valgte at tildele sine yngre sønner arvelige

territorielle hertugdømmer i Sverige og Finland, og det gentog sig i næste generation, så der i alt ud over tronarvinger var fem hertuger med hertugdømmer i den undersøgte periode. De har tidligere været skildret af adskillige historikere ud fra en række synspunkter, herunder et statsdannelsesperspektiv, hvor oprettelsen af hertugdømmer umiddelbart fremstår som en feudal modsætning til den moderne statsdannelse, Vasadynastiet ellers anses for at repræsentere. Denne bogs udgangspunktet er imidlertid ikke statsligt, men dynastisk, så hertugerne er undersøgelsens kerne.

Set i historiens lange perspektiv kan disse Vasahertuger var disse Vasahertuger med hertugdømmer ikke bare en form for overgang mellem stats- og dynastiformer, men også et fænomen, der så at sige forsvandt af sig selv, idet kun tre af fem hertuger kom til at styre deres hertugdømmer, og kun de to, der selv blev konger, efterlod legitime arvinger. En varig dannelse af sidelinjer og hertugdømmer med længere levetid kom det altså ikke til. Dermed indsnevres det dynastidannelsesperspektiv, forfatteren er inspireret af, til et forhold mellem konger og yngre kongesønner.

Det fænomen undersøger forfatteren primært retorisk gennem analyser af centrale dokumenter, ceremonier mv. Isacsson bruger begreberne "selv-identifikation" om måden, hertugerne omtalte sig selv, og "kategorisation" om de begreber, andre og især kongerne brugte om dem. Bogen omfatter en række kapitler om udgangspunktet, hertugernes barndom, deres myndighed, evt. ægteskaber, deres patrimoniale rolle som herskere og deres død og begravelse. Hvert kapitel tager så yderligere en række delspørgsmål op.

Isacsson argumenterer for, at retorikken omkring hertugerne både havde en familieside og en statslige side, og på begge sider spænder formuleringerne sig ud på en skala, hvor vi i den ene ende har formuleringer, hvor hertugerne både dynastisk og politisk beskrives og positioneres som klart

underordnade kongerne, i den anden ende formuleringer, hvor hertuger fremstilles som stort set uafhængige, dynastiet som et kollektiv og selve kongedømmet delvis som korporativt for konge og hertuger.

For mig er det nok bogens vigtigste resultat, og det kunne have været klargjort mere. Isacson gør meget ud af at inddrage en lang række andre aspekter, og det er prisværdigt, men det gør også bogen noget flimrende, og mange spørgsmål undersøges efter min opfattelse ikke til bunds. Blot et par eksempler. I et delkapitel følger vi med den ene hånd, hvordan familien Oxenstierna delte sig, så nogle gik i hertug Karls tjeneste og andre i kongens, mens vi med den anden hånd hører om en lavættet slægt, som tjente sig frem under hertugen. Begge fænomener er interessante, men det kunne være meget interessant at komme dybere i dette mht. hvordan den svenske elite og hertugerne manøvrerede i forhold til hinanden. Et sted inddrager Isacson også dynastisk repræsentation i form af anetavler. Det er også et meget interessant felt, men dels er det næsten umuligt at læse teksten uden billeder af det, dels fremstår det for mig som eksempelstudier, der i øvrigt ikke integreres logisk i bogen.

Bogens disposition er (tilstræbt) tematisk, om end der undervejs er valg, som ikke forekommer mig logiske. Det er imidlertid ret tydeligt, at der var en klar kronologisk udvikling i hertugernes stilling og i kongernes stilling til dem. Erik XIV søgte at sætte sig på hertugerne, mens især Karl IX ikke bare kæmpede for øget selvstændighed som hertug, men også lagde op til, at hans nevø og yngre søn skulle have en ganske selvstændig stilling, mens Gustav Adolf igen strammede op. Men dels er den konklusion vil ikke for alvor ny, dels må man her i højere grad inddrage realhistoriske kampe forhold om hertugernes magtudøvelse, hvis man for alvor skal forstå den udvikling.

Carsten Porskrog Rasmussen

Governing Black and White: A History of Governmentality in Denmark and the Danish West Indies, 1770–1900

Kristoffer Edelgaard Christensen

Lunds universitet, 2023, 394 s.

Kolonins exceptionality är en fråga som länge har bekymrat kolonialhistoriker. På många sätt har kolonier haft exceptionella regelverk och etablerade skillnader, på praktiska, ideologiska och metaforiska nivåer. Samtidigt var metropolen, imperiets centrum, en kritisk del av kolonins skepnad. Kristoffer Edelgaard Christensen har gett sig på frågan om just skillnad och likhet mellan Danmark och Danska Västindien, och detta med stark inspiration från Michel Foucaults teori om governmentality. Teorin om governmentality är komplex och mångbottnad, men kan sammanfattas som sättet genom vilket den styrande makten hanterar den verklighet som står under dess kontroll. Christensen delar upp denna teori i tre element: *problematisering*, på vilket sätt ett område anses vara ett problem, *kunskap*, de epistemologiska grunderna för hantering av problemet, och *styrande*, metoden med vilken makthavarna hanterar problemet.

Undersökningen tar sikte på dels den förslavade och sedan fria befolkningen i Danska Västindien, dels bönder i Danmark, under åren 1770–1800 och 1840–1900. Mellan dessa två perioder menar Christensen att man kan se en övergång i governmentality. Under slutet av 1700-talet var en stor del av policyn i dessa två områden styrd av samma form av governmentality, det vill säga att problematiseringen, kunskapen och styrandet byggde på liknande principer, även om det i praktiken förelåg en stor gradskillnad. I båda fallen ansågs massorna vara osäkra varelser som behövde hållas i arbete för att undvika konflikter, syndande eller allmän oregerlighet. Fria arbetare och onödiga mängder av tjänare ansågs leda till bekymmer och behövde därför regleras. Likaså ansågs för nära umgänge

mellan arbetare/slavar och deras mästare luckra upp viktiga gränser. Kunskapen om dessa massor byggde till stor del på Montesquieus idéer om passioner och drifter och om hur arbetare/slavar ska riktas mot naturliga dygder. Metoderna med vilka problemen med massorna hantearas – poliser, individuell bestraffning eller ekonomisk hushållning – hade signifikanta likheter. En av de största skillnaderna var hotet om slavrevolt i Karibien, vilket gav de styrande en annan problematisering än i Danmark, även om kunskapen och styrandet var liknande.

När man närmar sig slutet av 1800-talet, efter slaveriets avskaffande, ser vi i stället en ren sakskillnad mellan hur svarta arbetare i Västindien och vita arbetare i Danmark styrs. Liberalismens genombrott ledde till en syn på arbete i Danmark där fria arbetare var en naturlig del av samhället, grundad i näringslivets behov och en ideologisk syn på allas rätt till egen drift och autonomi. Här bestraffades och kontrollerades tiggare som anormala individer, men annars ansågs behovet och viljan att tjäna pengar vara tillräcklig motivering för att hålla arbetare aktiva. I Karibien ansåg man dock att en svart arbetare, på grund av rasbaserade skillnader, inte var kapabel att bli *homo economicus*, utan behövde hållas fast vid sitt arbete genom mycket mer strikta disciplinära metoder, som påminde om 1700-talets governmentalitet. I korthet hade liberalismens principer inte nått Karibien, inte heller efter slaveriets avskaffande, och det ledde till två mycket mer skilda former av governmentalitet än vad som var fallet ungefär ett sekel tidigare.

Christensens avhandling är onekligen teoretiskt komplex, och går igenom en mängd styrelsedokument för att förklara skillnaderna och likheterna mellan metropolens och koloniens governmentalitet. För den läsare som är intresserad av liberalismens förändringar i synen på arbete och befolkning finns det mycket att reflektera kring. Före modernismen och industrialiseringen hade de styrande väldigt annorlunda

idéer om och synsätt på de största delarna av befolkningen och deras kapacitet, där kontrasterna gentemot upplysningsidealen gör slutet av 1700-talet och början av 1800-talet fascinerande. Jag måste erkänna mig en aning okvalificerad för att fullständigt granska dessa aspekter, men de föränderliga idéerna om befolkningskontroll samt individens rätt och plikt till arbete verkar stämma överens med exempelvis Tobias Osvalds avhandling *Stadens gränsplasser: Kungliga Poliskammaren och vardagens omstridda rum i Stockholm, 1779–1835* (2022).

Men när det kommer till Karibien är Christensens avhandling bristfällig. Det första som slår mig är demografin. Som en utgångspunkt fastslår Christensen att 1797 hade 32 000 av Danska Västindiens befolkning ”no legal rights or personhood”. I statistiken har han därmed slagit samman förslavade och fria svarta personer, med argumentet att 1755 års slavlag aldrig etablerades ordentligt inom kolonin. Detta låter bisarrt, särskilt då fria svarta faktiskt var räknade separat och hade flera separata lagstiftningar, däribland ordinansen från 1768 som krävde att de skulle särskiljas med en kokard eller ett band i hatten. Oavsett den tekniska lagstiftningen så var fria svarta en distinkt och växande del av befolkningen, särskilt under 1800-talets början, perioden som Christensen visserligen inte täcker. Det här kan tyckas som en *petitess* för utomstående, men den här generaliseringen har en kaskadeffekt. Om vi ska acceptera, som Christensen menar, att de koloniala administratörerna inte ansåg afrokaribier vara annorlunda varelser genom biologiska rasskillnader, utan snarare var att betrakta som mindre civiliserade versioner av dem själva, så borde governmentaliteten gentemot de fria svarta vara ett utmärkt jämförelseobjekt, men så blir inte fallet. I stället genomsyrar den här generaliseringen flera av syftesformuleringarna, där Christensen växelvis menar sig vilja studera governmentaliteten gentemot ”slaves”, ”colonized blacks” och ”the colonized”, tre

för kolonialhistoriker distinkta grupper även före slaveriets avskaffande.

Hur detta utspelar sig märks när Christensen diskuterar skillnadshierarkier under 1700-talets slut. Han tar upp skilda lagstiftningar och idéer om faran med överutbildning av både slavar och bönder, och menar att även om graden och striktheten av åtskillnad var grövre i Karibien, så byggde de på samma form av governmentalitet, det vill säga en fara för hybriditet. I Karibien var faran att det skulle leda till slavuppror, medan det i Danmark snarare gällde ett bristande intresse att stå vid sin läst. I båda former kontrollerades hybriditet genom "a semiotic art naturalizing hierarchical differences through visual and verbal signs", vilket jag skulle argumentera för att vi styrs av än idag. Här blir däremot fria svarta ett problem för Christensen. Vi vet att denna grupp hade andra rättigheter än såväl vita som förslavade, men faran för deras hybriditet var inte att de skulle göra uppror, utan snarare deras existens. "Hybriditet" som samhällsfara var samtidigt mycket mer konkret och mer metaforiskt än i de exempel som Christensen presenterar. Konceptet "fri svart" var en existerande själv motsägelse för den koloniala administrationen, på ett sätt som "fri bonde" inte var i Danmark. Många gånger hade de både vita och förslavade föräldrar, och var rent biologiskt en hybrid mellan dessa två hierarkier, där separat lagstiftning blev nästintill oundvikligt och allt mer komplext. Samtidigt ansågs det vara ett bekymmer för samhället att vita började prata som sina slavar, äta tropisk mat och de ansågs förändrade av klimatet. 1775 bestämdes att fria svarta inte fick ha samma efternamn som sina tidigare slavägare, då det ansågs respektlöst, otacksamt och förvirrande. Det går visserligen att diskutera ifall det fanns ett liknande bekymmer inom 1700-talets klassamhälle, men fria svartas rättigheter var onekligen en aktuell biopolitisk fråga som administrationen behövde hantera. Hybriditet och social

distinktion i Karibien var en komplex fråga som gällde mer än en fara för slavrevolt, och avhandlingens skänker den tyvärr inte rättvisa. Vi ser här även hur Christensens metodologi, fastän den eftersträvar att vara öppen, oundvikligen måste åstadkomma klara jämförelser, det vill säga att frågor som är komplexa måste förenklas för att kunna bli jämförbara. Likaså jämförs olika företeelser i de olika perioderna. Sociala hierarkier jämförs exempelvis 1770–1800, men inte 1840–1900. Är det för att governmentalitet gentemot sociala hierarkier inte längre är relevant under andra hälften av 1800-talet, eller för att en smidig jämförelse inte längre är möjlig?

Den kronologiska bredden och det teoretiska djupet gör att de praktiska och komplexa verkligheterna i Karibien inte får plats. Tyvärr betyder det även att mitt förtroende för argumentationen angående de danska bönderna lider. Trots ambitionen att ha öppna jämförelser mellan 1700-talets Danmark och Karibien, utan en tesdriven dikotomi, framställs i stället en tesdriven likhet.

Ale Pålsson

Att inventera ett folk:
Populariseringar av vetenskaplig
släktforskning i Sverige i början
av 1900-talet

Britas Benjamin Eriksson

Göteborgs universitet, 2022, 118 s.

Vad händer när privatpersoners släktforskning – en i stort rätt så harmlös hobby – dras in i större sammanhang, vetenskapliga såväl som politiska? Denna fråga ligger till grund för licentiatavhandlingen *Att inventera ett folk* av Britas Benjamin Eriksson. Traditionellt har genealogi mest bedrivits av adel och kungligheter, vilka har behövt påvisa sina anor för att kunna göra anspråk på troner, gods och titlar. Först omkring mitten av 1800-talet blev släktforskning en angelägenhet för människor utanför

samhällseliten, och inte förrän omkring 1900 började den engagera individer ur bredare befolkningslager.

Årtiondena omkring 1900 var också en tid då vetenskap hade en mycket stark status generellt, och då många humanistiska ämnen började kallas för vetenskaper, däribland historievetenskapen. I enlighet med denna tidsanda lanserade den tyske historikern Ottokar Lorenz 1898 vad han kallade vetenskaplig släktforskning. Med detta avsågs släktforskning som utöver individuella data som namn, födelse- och dödsår, yrke etc. även, med vetenskaplig metodik, skulle samla in biologiska och medicinska uppgifter, exempelvis ögonfärg och ärftliga sjukdomar. Lorenz vision var en allmänt förbättrad metodanvändning bland amatörsläktforskare, men även upprättandet av medicinsk-biologiska register över den tyska befolkningen, vilka skulle kunna ligga till grund för naturvetenskapliga studier. Naturvetenskapen och släktforskningen skulle på så sätt bli till ömsesidig nytta för varandra.

Den vetenskapliga släktforskningen introducerades 1916 i Sverige av den genealogiskt intresserade rådmannen Johan Wretman. Hur denna process gick till samt vilka drivkrafter som fanns bakom den, är vad Eriksson undersöker i boken. Mer specifikt vill han undersöka hur olika aktörer försökte lära ut den vetenskapliga släktforskningens metoder och mål till amatörsläktforskare.

Studien kretsar kring det teoretiska begreppet observatörsnätverk, efter vetenskapshistorikern Jeremy Veters *field-networks*. Ett dylikt nätverk har tre komponenter: *lekmannainsamlare* som samlar in information och via en fastställd *infrastruktur* förmedlar denna vidare till en *bedömande expertis*. Genom ett studium av populariseringar av den vetenskapliga släktforskningen vill Eriksson undersöka om det förekom försök att skapa sådana observatörsnätverk inom den svenska släktforskarrörelsen.

Före Erikssons studie fanns egentligen

bara en enda redogörelse för den svenska släktforskarrörelsens historia: bakgrunds-teckningen i Bengt Hildebrands *Handbok i släkt- och personforskning* (1961). Följaktligen förhåller sig studien mestadels till internationell forskning, i huvudsak tysk, om hur den vetenskapliga släktforskningen uppstod och utvecklades. Utöver detta positionerar Eriksson sin undersökning gentemot vetenskapshistorisk forskning om fältvetenskap som fenomen: i synnerhet om hur lekmän genom historien har engagerats som fältarbetare i olika former av vetenskapliga projekt. Eriksson drar slutsatsen att det förvisso finns tidigare studier som har beskrivit interaktion och samarbete mellan amatörsläktforskare och akademiska experter, men att det hittills inte har skrivits något på ämnet i en svensk kontext. *Att inventera ett folk* fyller således en viktig lucka och det förtjänar den beröm för.

Studien är baserad på ett brett källmaterial som omfattar läro- och handböcker, offentliga utställningar, artiklar i tidskrifter och dagspress, flygblad, pamfletter, publicerade släktutredningar, föreläsningsmanus och privat brevkorrespondens – till stor del aldrig tidigare nyttjat av någon forskare. Denna bredd är fördömlig och bidrar till att belysa det komplexa ämnet ur många infallsvinklar.

Boken kretsar kring fallstudier av två aktörer som 1916–1945 försökte popularisera den vetenskapliga släktforskningen. Den ena är den tidigare nämnde Johan Wretman, som genom *Kort handbok i svensk släktforskning* (1916) först lanserade begreppet i Sverige. Wretmans vision var tydligt nationalistisk och konservativ. Han hoppades att den vetenskapliga släktforskningen skulle skapa en känsla av gemenskap mellan tidigare, nutida och framtida släkter, samt med nationen, vilken enligt honom var en avgränsad folkstam med ett gemensamt biologiskt ursprung. Till detta kom även en kristen övertygelse om att denna nationella gemenskap var religiös och påbjuden av Gud. Wretman

tillhörde inte den rashygieniska rörelsen, men hänvisade ofta till dess experter i syfte att ge sina tankar vetenskaplig legitimitet.

Den andra aktören är den genealogiska föreningen Skandinaviska Släkt Studie Samfundet (S.S.S.S.), verksam 1933–1945, vars medlemmar företrädesvis utgjordes av högerkonservativa adelsmän och militärer. Verksamheten kretsade kring ”den nordiska tanken”, föreställningen att den ”göthiska nordrasen” var den mest högtstående av alla människoraser och att dess renhet var en förutsättning för Europas civilisationsutveckling. I jämförelse med Wretman intog S.S.S.S. en mer strikt biologisk hållning: det var enbart människor tillhörande den ”göthiska nordrasen” som kunde ingå i den nationella gemenskapen, allt annat var ”främmande element” som spädde ut rasens renhet. Liksom Wretman sökte S.S.S.S. vetenskaplig legitimitet i akademisk rasforskning, främst hos forskare inom *Rassenkunde*-rörelsen i Nazityskland.

Wretman hade idéer som tydligt påminner om observatörsnätverk: insamlad biologisk information skulle förmedlas till experter via en självskapad infrastruktur. Han avrådde dock från att försöka dra egna slutsatser, utan menade att man borde överlåta detta åt fackmän. Allt stannade dock på idéstadiet; inga observatörsnätverk bildades någonsin till följd av hans ansträngningar.

S.S.S.S. hade en tydligare vetenskaplig vision än Wretman. Syftet med deras observatörsnätverk var inte bara att samla in information utan också att övertyga sina lekmannainsamlare om den ”göthiska nordrasens” betydelse. De hoppades också att den insamlade informationen på sikt skulle ligga till grund för nationella avelsprojekt som kunde säkerställa ”nordrasens” utbredning i landet. Till skillnad från Wretman lyckades de också engagera vissa lekmannainsamlare i sina nätverk. Detta redogörs för i kapitlet ”Fotfolket mobiliseras” (s. 85–90), vilket på många sätt är bokens verkliga höjdpunkt.

Både Wretman och S.S.S.S. närde ambitionen att genom den vetenskapliga

släktforskarrörelsen skapa vad som med hänvisning till Benedict Andersons berömda teori kan klassas som en föreställd gemenskap. Wretmans gemenskap var nationen som en kulturell, religiös och biologisk enhet; S.S.S.S. menade att det var rasen snarare än nationen som var den verkliga gemenskapen. Trots detta delade de övertygelsen att släktforskning, inspirerad av naturvetenskaplig metodik, skulle kunna lära utövarna att inse sin plats i denna ”naturliga” gemenskap.

Det finns vissa brister i sättet Eriksson förhåller sig till den tidigare forskningen, inte minst den svenska rasforskningens historiografi. I genomgången av forskningsläget skriver han: ”Inte heller finns det någon forskning som berör rasforskningens förhållande till släktforskning eller svenska amatörsläktforskare i tidsperioden vilket också är förvånande” (s. 8). Jag ställer mig något undrande till detta påstående, då jag på rak arm kan komma på ett flertal verk i vilka just detta fenomen omnämns. Lärdomshistorikern Gunnar Brobergs *Statlig rasforskning: En historik över Rasbiologiska institutet* (Lund 1995), är ett sådant, vilket också senare nämns i Erikssons bok men endast i förbigående.

I Brobergs bok förekommer flera exempel på hur institutets chef Herman Lundborg engagerade släktforskande privatpersoner. Broberg skriver exempelvis på s. 34: ”Någonstans mitt emellan forskning, dokumentation och hobbyverksamhet befinner sig mängden släktutredningar. Genealogin, för det mesta den oskyldigaste av vetenskaper, var inte något Lundborg tog lätt på”. Kort sagt: påståendet att det inte skulle finnas någon forskning om detta ämne stämmer alltså inte, och denna lucka i Erikssons forskningsläge är förmodligen studiens enskilt svagaste punkt.

Denna smärre brist är dock ingenting som allvarligt tynger ner bokens övriga förtjänster, och de är många. Faktum kvarstår nämligen att Erikssons bok är en bra, ja rentav lysande studie. På ett metodiskt, grundligt och strukturerat sätt

fyller den viktiga luckor som länge har funnits i forskningen om såväl den svenska släktforskarrörelsen som den akademiska rasforskningens interaktion med privatpersoner. Det sistnämnda är ett område som fram till nyligen var relativt utforskat och där det ännu finns mycket kvar att göra. Det är recensentens fromma förhoppning att Eriksson i framtiden kommer fortsätta på den inslagna banan och på ett mer uttömmande sätt granska släktforskarrörelsens och kanske även hembygdsrörelsens förhållande till svenska rasforskare.

Måns Ahlstedt Åberg

Historia och nationalism: Sverigedemokraternas och Dansk Folkepartis historiska berättelser

Julia Håkansson

Malmö University Press, 2023, 320 s.

Att komparera har många fördelar, framhåller Julia Håkansson i sin avhandling. Vad man förbiser i analysen av ett fenomen kan bli synligt i jämförelse med ett annat. Det specifika får därmed tydligare konturer. Valet att jämföra Sverigedemokraterna och Dansk Folkeparti är också välgrundat. Intuitivt har de två partierna påtagliga likheter och kan ses som ett led i en större politisk och ideologisk flodvåg av högernationella rörelser i Europa, ja i större delen av världen. Författarens perspektiv är alltså i högsta grad väsentligt och angeläget. Dock finns egentligen ingen övergripande problematisering som sätter tematiken in i en bredare kontext, eller rättare sagt ett explicit utomvetenskapligt resonemang om relevansen och betydelse av en sådan studie.

Sverigedemokraterna bildades 1988 som en sammanslagning av partier med nazist-sympatier, medan Dansk Folkeparti grundades av en utbrytargrupp ur Fremskridtspartiet 1995. Det svenska partiet har först 2022 fått direkt politiskt inflytande i rollen som stödparti till en högerregering, medan

det danska under en stor del av 2000-talet haft en liknande roll. I val efter val har Sverigedemokraterna noterat framgång, medan Dansk Folkepartis väljarunderlag minskat kraftigt. Vid folketingsvalet 2022 klarade det med nöd och näppe tvåprocentsspärren.

Håkansson riktar sökarljuset mot de två partiernas användande av historia i sina narrativa strategier. Vägledande är frågor som: Hur skapas de historiska berättelser som knyter samman det förflutna med nutid och framtid? Vilka strategier används? På vilket sätt är historien viktig? Vilka historiekulturella traditioner är partierna förankrade i? Fokus riktas alltså mot de historiska berättelsernas meningsskapande funktioner och den empiriska analysen struktureras med hjälp av fyra separata teman som får var sitt kapitel: ursprungsberättelser, välfärdsberättelser, berättelser om vänner och fiender samt vinster och förluster av folk och territorier.

I avhandlingens teoretiska och metodiska kapitel resonerar författaren kring centrala begrepp och problemområden. Exercisen är karaktäristisk för genren och får inte sällan för stort utrymme dels på grund av hög ambitionsnivå. *Historia och nationalism* utgör inget undantag. Byggnadsställningen omfattar närmare en fjärdedel av boken, av vilken några sidor hade kunnat skalas bort, bland annat diskussionen om nationalismforskningen som egentligen är mindre relevant i relation till bokens frågeställning. Positioneringen i förhållande till tidigare forskning tenderar att som i många andra fall bli katalogartad, en uppräkningsverk som i större eller mindre utsträckning tangerar den aktuella tematiken. Däremot är de gedigna resonemangen om den narrativa analysmetoden i högsta grad relevanta, en metod som Håkansson också konsekvent och konstruktivt använder i den empiriska undersökningen. Pedagogiskt navigerar hon med säker hand mellan skären.

I avhandlingens fokus står som sagt partiernas narrativa strategier samt men-

ingsskapande processer. Håkansson framhåller att det inte är möjligt att fastställa intentionerna bakom historieskildringarna, lika lite som receptionen, det vill säga hur de tolkas och mottas. Sådana aspekter är förstas intressanta, men hade krävt en annan avhandling. Hennes analys och diskussion handlar i stället om berättelsernas meningspotentialer, och det är mer än tillräckligt för att säga något väsentligt.

För att utstaka vad som ska eller bör ske i nutid och framtid söker sig Sverigedemokraterna och Dansk Folkeparti alltså till det förflutna, som används för att begripliggöra samtiden och skapa mening i en föränderlig värld. Håkansson konstaterar bland annat att det danska partiet numera i stort sett har förlorat tidigare maktpositioner och därför måste ”kämpa hårdare än tidigare för att göra sina historietolkningar till accepterade förklaringar till varför det danska samhället ser ut som det gör”.

Författaren tillmäter således de historiska inslagen i de högernationella partiernas politiska retorik stor betydelse. Däremot framgår egentligen inte i vilken omfattning partierna använder backspeglarna för att lansera politiska budskap eller begripliggöra sin samtid; deras politiska retorik innehåller ju inte bara referenser till det förflutna. Jag efterlyser förstas inte siffror men däremot ett tentativt resonemang om prioriteringar av historien i relation till dagsaktuella frågor, det vill säga i vilken utsträckning det förflutna genomsyrar budskapen.

Själva analysen av partiernas historiskt förankrade retorik övertygar och är i högsta grad intressant. Bland annat visar Håkansson att Sverigedemokraterna baserar sina berättelser på abstrakta begrepp som socialkonservatism, folkhem och mångkulturellt samhälle medan Dansk Folkeparti i stället refererar till årtal för införande av lagar: Indfödsretsloven 1776, Grundloven 1849 och Udlændingeloven 1983. Sverigedemokraterna anser det värdefullt att uppmärksamma stormaktstiden och finska vinterkrigets segrar; hjältarna är vikingar,

Gustav Vasa, Gustav II Adolf och Karl XII, krigiska gestalter som försvarade nationen. Dansk Folkeparti genomsyras däremot av en sorts nederlagsnationalism och refererar till nationalkänslor som hjälpte danskarna att hantera förlusterna av Skånelandskapen, Slesvig och Holstein samt Tysklands ockupation under andra världskriget. Partiet är skeptiskt till monarker och hämtar flera av sina hjältar från folket som anses visat prov på hjältemod.

Dansk Folkepartis narrativa strategier präglas i högre grad än Sverigedemokraternas av kontinuitet, vilket Håkansson förklarar med att det nationella är mer utbrett och allmänt accepterat i den danska historiekulturella kontexten. Det svenska partiet måste däremot vara mer aktivt när det formulerar sig kring det specifikt nationella i historien och pröva sig fram med vilka symboler som fungerar och har störst genomslag.

Författaren visar alltså att olika traditioner formar Sverigedemokraternas och Dansk Folkepartis framställningar av historien. Deras berättelser fungerar på sätt och vis som ett lackmustest för att avläsa historiekulturella skillnader mellan Danmark och Sverige.

Avhandlingen visar på stora likheter mellan Sverigedemokraterna och Dansk Folkeparti. En gemensam nämnare är övertygelsen att nationalkänslor utgör en viktig drivkraft i historien. En annan är anklagelser om att eliter har agerat till de nationella projektens nackdel. Muslimsk kultur är en måltavla och betraktas som oförenlig med den nationella majoritetskulturen. Den beskrivs ibland som medeltida, ibland som nazistisk, och invandringen framställs som det största hotet mot välfärdsstaten.

Håkansson visar med analytisk skärpa att de två partierna har en likartad repertoar av narrativa strategier med referenser till det förflutna som utmålar vad som är fel i samhällsutvecklingen. Avslutningsvis reser hon också frågan om deras historietintresse är tecken på en renässans för en nationalromantisk historiesyn i Sverige

och Danmark. Kommer denna syn att påverka andra partier? Är det tecken på de stora berättelsernas återkomst? Hennes avslutande frågor är inte alls obefogade utan tvärtom tankeväckande, liksom avhandlingen i sin helhet.

Det är en skickligt och kompetent genomförd studie av två högnationella partiers historiebruk, observant, djuplodande, stringent och konsekvent. Lägg därtill intressanta och väsentliga resultat.

Kim Salomon

Tar and Timber: Governing Forest Commons in Seventeenth Century Northern Finland

Jakob Starlander

Sveriges lantbruksuniversitet,
2023, 309 s.

De nordiska skogarna har varit av närmast oöverskådlig historisk betydelse som källa till naturresurser på olika nivåer. Tillgången till ved, virke och andra resurser från utmarker och allmänningar utgjorde den ekonomiska basen för obesuttna, den var omistlig för lokalsamhällen såväl som städer, och samtidigt är den än idag – jämte gruvnäringarna – en huvudindustri för statsmakten. Till knastret från rökiga tjär-dalar och smattrande yxhugg blev Finland tidigt ett viktigt område för tjär- och virkesproduktion. Dessa resurser blev centrala exportvaror när staten under 1600-talet omsatte sina stormaktsambitioner och närvaron av ett handelsidkande borgerskap tilltog. Det är mot denna bakgrund av ekonomisk omvandling som denna avhandling undersöker hur bönderna i finska Österbotten kom att styra, reglera och dela sina kollektivt nyttjade skogsresurser under 1600-talet.

I fokus för undersökningen står böndernas institutionella organisationer och hur de hanterade det ökande trycket på skogsexploatering. Det är alltså ett social-

och miljöhistoriskt inspirerat underifrån-perspektiv som Starlander ämnar anlägga. Denna böndernas hantering spårar han med hjälp av tvister i häradsrättsprotokoll (i så många som 436 olika rättsfall), kartor och skogslagstiftning. Han fokuserar här på de skogsrika allmänningarna, deras resurser, gränsdragningar och andra juridiska förhållanden. Ytterst omfattar undersökningen en period på ungefär 80 år (1621–1700) längs vilken Starlander intresserar sig för förändring.

Det teoretiska ramverket är omfattande. Starlander vill studera hållbarhet (*sustainability*) – ekologisk, ekonomisk och institutionell sådan – och ser detta som den omständighet som de österbottniska bönderna, ställda inför externt tryck, arbetade för att upprätthålla. Deras kollektiva ägandeskap ramas in med hjälp av teorier från statsvetaren Elinor Ostrom och historiken Tine de Moor. Den senares strukturella teori om hur kollektivt ägandeskap blir framgångsrikt tjänar som underlag för metoden och Starlander spårar hennes kriterier för hållbart kollektivt nyttjande (*utility, efficiency, equity*). Med inspiration från Sheilagh Ogilvie och James C. Scott knyter han också an till teorier om moralisk ekonomi med ambitionen att kunna undersöka institutionernas formella såväl som informella regler.

Därpå följer en informativ men något kort redovisning av forskningsläget och en bakgrundsteckning i vilka undersökningen ges en internationell, huvudsakligen europeisk inramning; Starlanders uttryckliga ambition är att genomföra undersökningen i relation till internationell forskning – en ansats som tillämpas konsekvent genom hela avhandlingen.

Tre tematiska delundersökningar tar vid. Den första, och mest omfattande, tar sikte på bondeinstitutionernas inbördes relationer, de andra på två externa krafter: borgerskapet och statsmakten. Undersökningen avslutas med ett summerande kapitel som syftar till att syntetisera resultaten samt tidigare forskning.

Av den första delundersökningen framgår att rättsfallen i skogsfrågor i Österbottnen ökade stadigt under 1600-talet och att kraven på skogsexploatering tvingade fram förändringar för hur bönderna använde skog på den institutionella by- och sockennivån. Närvaron av både äldre regler (bland annat urminnes hävd) och nya (avverkningsrätt utifrån beskattningssunderlag) framtvungade av det ökande trycket på resurser skapade enligt Starlander hållbarhet på bynivå. Han identifierar här en viktig trend, nämligen ett över tid stärkt samarbete och ömsesidigt beroende byar och socknar emellan (vilket med ett teoretiskt begrepp kallas *nestedness*). Vidare tvingade trycket på resurser på vissa håll fram mer precist definierade sockengränser genom att muntliga traditioner successivt övergavs till förmån för kodifiering i text. Den hållbarhet, företrädesvis genom anpassning, som Starlander ser i dessa beslut kunde emellertid vara svår att upprätthålla där behovet av resurser var stort, exempelvis i Kruunppy (Kronoby) socknen, där närvaron av ett skeppsbyggeri bringade bondeinstitutionerna i gungning.

Den andra och tredje delundersökningen rör det finska borgerskapets respektive statsmaktens roll inom skogsindustrin och dess inverkan på böndernas förmåga att reglera sina allmänningar på ett hållbart sätt. I det förra fallet framträder närmast bilden av en katt och rätta-lek mellan de ömsesidigt beroende borgarna och bönderna. När det växande borgerskapet, många gånger till böndernas olägenhet, dikterade villkoren för handeln med skogsresurserna och manipulerade priser, så kunde bönderna som motdrag exempelvis strypa tillförseln av ved till städerna. Även om bilden domineras av bönder, ibland i våldsamt försvarsställning mot ett offensivt borgerskap så ser Starlander också deras närvaro som en bidragande faktor till bondeinstitutionernas ökade samarbete.

I den avslutande delundersökningen, som inleds med en omfattande granskning av kronans förordningar och skogslagstift-

ning, framstår statens påverkan på bondeinstitutionerna som förvisso betydlig men aldrig på allvar något hot mot deras förmåga att styra skogarna. Kronans rädsla för skogsbrist motiverade försök att begränsa böndernas skogsexploatering, vilket sällan föll i god jord eftersom vissa exempelvis betalade skatt i tjära. Starlander menar till och med att dessa försök till reglering ökade böndernas fällning och tjärbränning. Samtidigt hade närvaron av statliga tjänstemän och domstolar i allmänhet en stabiliserande effekt på lokalsamhällena. Intressant är också att observera statens försök att i handeln med bönderna kringskära borgerskapet för att säkra resurser till sig själv. Här ger Starlander också exempel på hur stormaktsbygget inte var någon enhetlig myndighet, utan att dess grenar lokalt kunde arbeta efter olika, för bönderna stundom motstridiga agendor.

Därpå följer ett avslutande kapitel som får anses lyckat dels då den upprättar en fruktbar dialog med tidigare forskning, vilket fyller ut det något korta forskningsläget, dels då denna dialog följs upp med en tematisk diskussion om vad som gjorde det möjligt för bönderna att skapa hållbarhet, nämligen prioriteringen av regler, gränser och gemensamt handlande.

Avhandlingen utgör ytterligare en viktig pusselbit till den nordiska forskningen om bondesamhället och historiskt skogsbruk, men har samtidigt bredare förtjänster. Framför allt ger Starlander exempel på hur 1600-talets bondeinstitutioner var beskaffade, hur de styrdes, påverkades och förändrades över tid jämte internationella perspektiv på detsamma. Genom att undersöka det skogrika Finland – en region som länge räknades till Europas marginaler och som hade sina egna grundförutsättningar för kollektiv resursexploatering – så skapar han möjligheter till framtida internationella jämförelser, särskilt med övriga Europa.

Ansatsen är som helhet ambitiös och djuplodande. Delundersökningarna är metodologiskt stringenta och den valda analysramen tillämpas konsekvent. Även

om abstraktionsnivån tillåts vara hög – i synnerhet vad gäller basen för metodologin – så är undersökningen empirinära. Vägen till slutsatserna blir heller aldrig lidande ifråga om tydlighet eftersom varje delundersökning avslutas med en lödig summering. De enskilda delundersökningarna har sina respektive förtjänster men det är i den sammantagna bilden som avhandlingens styrka ligger; eftersom studien riktar sitt fokus mot bönder, borgare och staten når den en betydande bredd inom respektive tema, som i slutändan kompletterar varandra väl.

Valet att ställa den landägande gruppen bönder i fokus för undersökningen innebär dock att den horisont som återskapas primärt är begränsad till denna grupp. Någon gång blir framställningen måhända lite väl "sympatisk" om ett lokalsamhälle som offer, men Starlander är likväl mån om att ge en nyanserad bild. Han sorterar noga de omständigheter som följde med den ökade närvaron av borgerskapet och statsmakten och betraktar dessa omständigheter inte bara som destabiliserande för bondesamhället utan också som medel för bönderna att uppnå sina mål, och han lyckas, enligt min mening, på så vis ge ett övertygande djup åt det underifrånperspektiv som anläggs.

Någonting som Starlander förvisso flaggar för men i mindre uträkning motiverar är det begränsade utrymme de obesuttna ges. Det förblir oklart varför och i vilken uträkning närvaron av torpare kan tänkas ha konstituerat ett eget "tryck" på bondeinstitutionerna. Detta berörs bara i förbigående i ett kort delavsnitt (s. 106–108) där tre rättsfall med torpare tas upp, och de obesuttna lyser med sin frånvaro i det summerande kapitlet. Detta präglas, liksom avhandlingen i stort, av tematisering och stor bredd på så sätt att Starlander gör regelbundna jämförelser med samtida, internationella sammanhang. Som påpekat ligger en av avhandlingens styrkor häri, men det sker i det avslutande kapitlet på bekostad av lokalt grundade

utblickar bortom 1600-talet, i synnerhet framåt mot 1700-talet.

Dessa anmärkningar förtar emellertid inte en väl genomförd forskningsinsats – ett lyckat exempel på hur miljöhistoriska perspektiv möter socialhistoriens verktygslåda.

Samuel Holmesson

Antologier och urkunder

Shopping i Stockholm:
Sociala praktiker på gatunivå,
1700–1850

My Helsing & Johanna Ilmakunnas
(red.)

Stockholmia, 2023, 383 s.

Undersøgelser af byernes rolle som handelspladser og centre for cirkulationen af varer, viden og værdier har altid stået centralt i studiet af byer og samfunds historie. I de seneste år har der i både Skandinavien og internationalt været en voksende interesse for konsumtion og shopping som et kulturelle og sociale fænomen, der rækker ud over selve vareudvekslingen og den økonomiske transaktion. Forbrugets kulturhistorie og de sociale praktikker, der knytter sig til "at shoppe" er også emnet for denne velskrevne og smukt illustrerede antologi, redigeret af My Helsing og Johanna Ilmakunnas og har fokus på udviklingen af forbrugsmønstre og forbrugskulturer i Stockholm i "det lange 1700-tal", altså tiden før urbanisering, næringsfrihed og citydannelse i anden halvdel af 1800-tallet.

I antologien anvendes begrebet "shopping" som et fælles prisme for bidragyderne, eftersom begrebet, med Helsing og Ilmakunnas' ord, ikke kun knytter sig til selve transaktionen, men også til andre dimensioner af mere social, identitets-skabende og oplevelsesmæssig karakter. Frem for det mere hverdagslige "at købe

ind" eller "at handla", der normalt knytter sig mere til det hverdagslige forbrug af varer og ydelser, der er nødvendige for husstandens overlevelse, konnoterer "shopping" tillige sanselighed og fortrolighed med udbud og kvalitet, de oplevelser der knytter sig til købsoplevelsen og beslutningsprocessen samt ikke mindst den identitetsdannelse og de sociale netværk, der opstår omkring tilegnelse af nye trends. "Shopping- begrebet" foretrakkes tillige frem for den mere gængse betegnelse af forskningsfeltet "konsumptionsstudier", fordi vægten er lagt på de enkelte aktørers handlinger og sociale praksis nærmere end den samlede udvikling af forbruget. En underliggende agenda bag bogens bidrag er et opgør med forestillingen om Stockholm som en by i stagnation i perioden i perioden 1760–1850. Eller i hvert fald med den forestilling, at Stockholm på grund af den overordnede økonomiske situation i riget ikke oplevede en udvikling af butikslivet og købeoplevelsen, der kan sammenlignes med den, der kendes fra Europas større byer som Paris og London.

Antologien rummer 10 artikler af i alt 11 forfattere, foruden redaktørernes indledning, der tilsammen belyser forskellige sider af forbrugskulturens udvikling i Stockholm i perioden.

De første fire artikler behandler shopping som praksis. Først viser Pernilla Rasmussen gennem en tæt læsning af adelsfruen Märta Helena Reenstiernas dagbog (1793–1839), shoppingkulturens forandring i brydningstiden i årtierne omkring år 1800. I perioden skete flere væsentlige opbrud i forbruget af luksus, tøj og modevarer og Rasmussen giver gennem sin analyse indblik i flere af disse skift. Mode både som idé og varer var en central del af Reenstiernas liv og gennem shopping opbyggede og manifesterede hun sin sociale kapital. Samtidig blev rejserne til byen kombineret med visiter og deltagelse i forlystelseslivet, ligesom hendes bekendtskabskreds med tiden kom til at omfatte flere af de modehandlende.

Dagbogen giver ikke kun indblik i jagten på modevarer i byens handelsboder som en vigtig del af Reenstiernas tilværelse, men viser også, hvordan adelens eksklusive position eroderede i perioden og blev overtaget af det højere borgerskab i byerne.

I den følgende artikel kompletterer My Helsing forestillingen om det svenske hof som en arena af uopnåelig glans og pragt, idet hun gennem en analyse af de hverdagslige "shoppingpraksisser" ved hoffet synliggør hofhusholdningens organisation og hierarkier. Ved at skelne mellem udvekslingen af viden om mode-trends, varevalg, og indkøbet i sig selv viser hun, hvorfor det var vigtigt, at et herskab kunne bedømme pris og kvalitet, men også være i stand til at uddelegere indkøb og håndarbejde til underordnede. Hoffets shopping som samlet foreteelse udspillede sig i et komplekst net af standsmæssige roller og sociale funktioner og tjente både som et netværksskabende bindemiddel og som distinktion.

Leif Runefelts artikel om skiftet fra parykmode til naturligt hår giver indblik i den praktiske overgang fra "kunstig" til "naturlig" hårmode efter Den Franske Revolution og den kommercialisering af frisørvirksomhed og hårplejeprodukter, som skete i første del af 1800-tallet. Artiklen giver interessante eksempler på fremkomsten af både de første egentlige frisørsaloner i 1840'ernes Stockholm og hårplejeprodukter som Björn-Ister-Pomada og Makasar-olie. Særligt hårolieerne var så fedtede, at de ødelagde møblerne i de borgerlige hjem. Runefeldt antyder det naturlige hårs bredere kommercielle potentiale og nuancerer samtidig parykmagerlaugets krise i kølvandet på skiftet. Krisens historiografiske vægt skyldes delvist kildesituationen, hvor parykmagerne havde en egen interesse i at fremstille deres situation mere dyster, end den egentlig var. Flere parykmagere formåede at følge skiftet i hårmoden og i stedet satse på frisørvirksomhed og hårplejeprodukter. Samtidig

fandtes fortsat et behov for naturligt udseende parykker, der kunne skjule hårtab.

Caroline Brown bevæger sig i den følgende artikel væk fra det konkrete indkøb af tøj og skønhedsprodukter for i stedet at kaste lys over udviklingen i den visuelle markedsføring af modetrends i slutningen af 1700-tallet. Brown viser, hvordan udviklingen af bl.a. modegravurer – kobberstik med afbildninger af den nyeste parisiske mode – udviklede sig til en vigtig vare og informationskilde i datidens Stockholm. Kobberstikkene solgtes både som løblade og i smukt dekorerede almanakker af bl.a. boghandleren Johan Christopher Holmberg vis boglade blev en social arena for udviklingen og udvekslingen af nye dragt-ideer. Væksten i visuelle repræsentationer foregik sideløbende med en diversificering af produktion og udbud af skønhedsprodukter og modetilbehør, der førte til en demokratisering af markedet.

De følgende tre bidrag beskæftiger sig med shoppingens topografi. Anna Knutssons artikel ser nærmere handlen med udenlandske varer ud fra tre konkrete salgsboder i og omkring det såkaldte Rosenadlerska palads ved Mynttorget i Stockholm. Såvel bodernes indretning som kundekreds havde betydning for bodernes tilgængeliggørelse af udenlandske varer i en tid med protektionisme og toldmure i kølvandet på imperiets fald og 1760ernes økonomiske krise. Principielt forhindrede de import af nye modetrends til Stockholm, men Knutsson viser, at protektionismen var mere formanende end regulerende, og at de rigtige kontakter til byens og hoffets elite muliggjorde en fortsat tilstrømning.

Håkan Jakobsson gennemgår i sin artikel silkekramhandlens stockholmske historie og kortlægger de silkekramhandlendes antal og topografi i 1700-tallets første halvdel med tilbageblik til den ældre udvikling af faget i Stockholm. Artiklen bygger videre på et tidligere tilsvarende studie af silkekramvarehandlende fra 1744–1831 og belyser på interessant og omhyggelig vis de administrative og netværksrelaterede

årsager til silkekramhandlens organisation og koncentration i bestemte dele af byen.

Måns Janssons studie af tilvirkning, salg og udbud af metalvarer i anden halvdel af 1700-tallet afdækker, hvordan metalvarehandelen i særlig grad var præget af en mangfoldig afsætningssituation, hvor den laugs- og privilegiebaserede indenlandske produktion vedvarende klagede over illegal konkurrence fra udenlandske metalvarer som øringer og bæltespænder, der bl.a. afsattes i byens galanteriboder og vanskeligt lod sig bremse. Sideløbende med klagerne begyndte lokale producenter og handlende, derfor i stigende grad at imitere de efterspurgte varer, hvilket både var med til at udvikle faget og den indenlandske handel.

I antologiens sidste tre kapitler flyttes fokus tilbage til forbrugerne, men nu med større vægt på, hvordan forbrug og praksis forandrede sig over tid og betydningen af de forskellige roller aktørerne indtog i deres husstande og familier. Maria Steinrud benytter sig af konkursansøgninger i Stockholms rådhusets arkiv til at kaste lys over fem mandlige og fem kvindelige skuespilleres (over-)forbrug og gældsættelse omkring år 1800. Skuespillernes forbrug var i høj grad performativt og udtryk for dét, Thorsen Veblen har kaldt "conspicuous consumption" og var med til at fremhæve og skabe deres identitet. Som feterede stjerner følte flere skuespillere sig tvunget ind i forbrug, der oversteg deres indkomst, viser konkursansøgningerne, der samtidig åbner for en detaljeret forståelse af selviscenesættelsens form og indhold i perioden.

Johanna Ilmakunnas artikel fører blikket tilbage på forbruget hos samfundets økonomiske og politiske elite, adelen, idet hun med udgangspunkt i familien von Fersen-Wachtmeisters regnskabsbøger kortlægger, hvordan en adelsfamilies shopping-praksisser og forbrugsmønstre formodes af de forskellige skridt i en persons, et ægtepars og en husholdnings livscyklus i midten af 1700-tallet. Regnskabsbøgerne åbner samtidig for en mere nuanceret forståelse af shoppingens sociale grænser,

idet de viser, at også tjenestefolk kunne deltage i shoppingkulturen. Desuden var shoppingmønstre ikke binære i forhold til de shoppendes køn. Forbrugsmønstrene påvirkedes derimod af den enkeltes position i husstanden, alder, civilstatus og plads i søskendeflokken, viser Ilmakunnas.

I antologiens sidste bidrag giver Göran Ulväng og Gudrun Andersson os indblik i adelsfamilierne Sperns forbrugsmønstre i løbet af 1700-tallet. Studiet, der bygger på en serie af regnskabsbøger omhyggeligt ført af to grevinder indgift i slægten i henholdsvis 1720'erne og 1790'erne, giver mulighed for at spotte forandringer i forbrugsmønstre over tid. Bl.a. er det tydeligt, at der indkøbes mere færdigsyet tøj i 1720'erne og flere tekstiler i 1790'erne, ligesom der i den sidste periode købes mere kaffe, sukker og te end tidligere. Stockholms monopol som forbrugscentrum daler også og i 1790'erne foretages familien flere indkøb i Salnecka og Uppsala. Artiklen runder meget passende af med at genbesøge, hvordan shopping kan defineres. Definerer man shopping, som dét at gå fra butik til butik og gøre flere forskellige indkøb, mens man interagerer sensorisk med andre varer, mennesker og oplevelser, er det shopping, når den ældre grevinde Spern i 1727 køber både et sengegærde, træallerkener, skjorter, handsker og for 50 skilling pomeranser på én og samme tur. Men bruger man de engelske historikere Jane Whittle og Elizabeth Griffiths definition: "the pleasurable activity of visiting shops to buy non-essentials" kan den samme indkøbstur næppe bære betegnelsen shopping. Dertil er indkøbene alt for praktiske og nødvendige for grevindens hushold.

Samlet set er *Shopping i Stockholm* et velkomment og nytænkende bidrag til forskningen i forbrugskulturens historie i Norden. Trods det til tider lokalhistoriske fokus formår stort set alle bogens bidrag at perspektivere deres iagttagelser til en bredere udvikling indenfor for by- og konsumptionsforskningen. Bogen kaster med Stockholm som prisme nyt lys over en lang

række forskelligartede aspekter af byernes handelsliv, luksusforbrug og praktisering af shopping i perioden. Bogen er velillustreret, velredigeret og lækkert udstyret og giver et både interessant og mangesidigt indblik i forbrugskulturens hvordan, hvor og hvorfor i det lange 1700-tal.

Jakob Ingemann Parby

Trade Union Activism in the Nordic Countries since 1900

Jesper Jørgensen & Flemming Mikkelsen (red.)

Palgrave Macmillan, 2023, 390 s.

Arbetarrörelseforskning uppfattas ibland som ett utdöende fält som hade sin storhetstid under 70- och 80-talen för att sedan snabbt avta till förmån för andra strömningar. Medan en del historiker fortfarande intresserar sig för arbetarrörelsen kan det ibland uppfattas som att dessa lägger en sista hand vid det som inte blev klart för 40 år sedan. Forskarna bakom denna bok bevisar motsatsen. Antologin ger inte intrycket av ett bokslut utan en nytändning. Genom nya angreppssätt och utmaningar av gamla antaganden ges läsaren en bredare förståelse av aktivism, agerande, utmaningar och strategier inom den nordiska fackföreningsrörelsen, vilka i sin tur tydligt belyser bredare historiska skeenden under 1900-talet.

Antologin inleds med en introduktion av redaktörerna som fastslår att bokens syfte är att studera den nordiska fackföreningsrörelsens aktivistiska mobiliseringsstrategier, deras formella och informella organisationer samt dess förhållande till andra kollektiva aktörer i samhället (stater, folkrörelser, partier etc.). I en global kontext kan den nordiska fackföreningsrörelsen framstå som ovanligt fredlig, solidarisk och framgångsrik men det innebär inte, enligt Mikkelsen och Jørgensen, att den varit helt befriad från våldsutövande, interna konflikter och radikalism. Genom att

studera den nordiska fackföreningsrörelsens historia utifrån nämnda företeelser söker redaktörerna lyfta fram en historia som inte endast utgår från vad resultatet av dessa rörelser blev.

Antologin är uppdelad i tre delar, där den första och andra behandlar nationell och lokal fackföreningsaktivism 1900–1939 respektive 1940–2020. Den tredje och sista delen heter ”Comparative Perspective” och består av kapitel med inom- och utomnordiska jämförelser. Av utrymmesskäl väljer jag här att lyfta fram ett urval av texter i den sjutton kapitel långa antologin.

Den första delen (1900–1939) består av fyra kapitel där de första två beskriver den norska och danska fackoppositionen. Dessa var grupper som i stor utsträckning utelämnats i historieskrivningen men som för vissa upplevdes som ett attraktivt alternativ till de nationella centraliseringar som skett inom fackföreningsrörelsen kring sekelskiftet. I det norska fallet, presenterat av Finn Olstad, yrkade fackoppositionen för lokala samorganisationer vilket tänktes kunna möjliggöra spontana uppror utan klartecken från den nationella organisationen. Till skillnad från den danska varianten var den norska fackoppositionen inte uttalat syndikalistisk utan stod nära den Moskvatrogna delen av arbetarrörelsen. De andra två kapitlen handlar om fackföreningsrörelsen i Sverige. Av dessa sticker det av Martin Ericsson och Stefan Nyzell ut. I det kartläggs arbetares konflikt-repertoar i våldsaktioner mot strejkbrytare. Ericsson och Nyzell kategoriserar olika strategier (hot, skenrättegångar, bombdåd etc.) som använts mot strejkbrytare och ger exempel på när dessa använts i praktiken. Utöver att erbjuda spännande läsning lyckas författarna också sätta in händelser som Amaltheadädet och skotten i Ådalen i en kontext av konflikter. Fram träder bilden av dessa välkända händelser som extrema och långtgående exempel på företeelser som var mer vanliga än vad många tänker sig.

Den andra delen, som behandlar perioden efter 1940, innehåller sju kapitel om

bland annat organiseringen av olika strejker, protestcykler och politiskt inflytande. Jenny Jansson och Katrin Ubas kapitel om strejkcykler i Sverige är bland de mest intressanta här. Jansson och Uba visar inte bara på den kvantitativa nedgången av strejker sedan 80-talet och framåt utan också hur antalet aktioner av andra slag (debattartiklar, bojkotter, namninsamlingar med mera) har blivit färre. Strejker har med andra ord inte ersatts av andra aktioner utan båda kategorierna har minskat, i synnerhet sedan 2012. Dessutom visar de att protestaktionernas syfte förändrats över tid. Antalet protester där lön eller kollektivavtal varit huvudfråga har sedan 2000 tydligt ökat i relation till dem som rör andra frågor. Jesper Jørgensens kapitel om organiserandet av fackföreningsaktivism i Köpenhamn åren efter andra världskriget illustrerar på ett intressant sätt hur organisationer, både på lokal och nationell nivå, är nödvändiga för att förstå protester. ”Arbetarklassens lidande” räcker inte alltid som förklaringsmodell för att förstå fackliga (och politiska) aktioner, utan organisationerna som möjliggör kollektivt agerande har en minst lika avgörande roll. Slutligen är Tapio Bergholms kapitel med titeln ”Reluctant Vanguard?” värt att uppmärksamma då det ifrågasätter den vanliga uppfattningen om att fackföreningar ledda av kommunister skulle vara mer strejkbenägna. I sin studie av två finska fackföreningar som letts av kommunister mellan 1949 och 1973 visar Bergholm att föreningarna visserligen deltog i strejker men att det fanns en tveksamhet inför detta medel. Föreningarna använde hellre, när det var möjligt, sådana taktiker där ett fåtal arbetare gick ut i riktade strejker för att minimera bördan för medlemmarna och föreningarnas finanser.

Den tredje delen, ”Comparative Perspective”, innehåller fyra kapitel om lockouter, vilda strejker, organisering av offentligt anställda och könsbaserad inkomst. Jesper Hammarks kapitel om lockouter är särskilt intressant då strejker och lockouter ofta

sammanförs som "arbetskonflikter" i kvantitativ forskning. Det har därför tidigare varit svårt att veta i vilken utsträckning lockouter använts. Resultatet Hamark presenterar är väldigt intressant då det visar sig att skandinaviska arbetsgivare under vissa år, exempelvis 1920-talets mitt, använde sig av lockouter som drabbade betydligt fler arbetare än vad strejkerna under samma period gjorde. Dessutom är en text om lockouter ett uppfriskande bidrag i en antologi som denna, då det påminner om att arbetsgivare också besitter medel för kollektiva aktioner i arbetskonflikter. Ragnheiður Kristjánsdóttirs och Silke Neunsingers kapitel om kampanjer mot könsbaserad inkomst tillhandahåller slutligen ett globalt perspektiv på arbets- och lönefrågor. Genom att studera Islands och Sveriges utveckling i riktning mot principen "lika lön för lika arbete" synliggörs hur lokala och nationella aktörer har använt sig av en global kontext för att driva sin agenda framåt även om det saknats "politiska möjligheter" i det egna landet. En sådan avsaknad av "politisk möjlighet" är exempelvis den praxis som säger att staten inte ska ingripa i arbetsmarknadsfrågor, vilket gjorde det svårt

för den svenska regeringen att genomföra löneutjämning. Att hänvisa till den globala kontexten och att många nordiska länder redan hängt sig till löneutjämnande målsättningar kunde i detta fall fungera som påtryckningsmedel för grupper som ville åstadkomma förändring.

Redaktörerna för antologin har gjort ett bra jobb med att strukturera kapitlen. Helheten känns logisk snarare än spretig eller osammanhängande, som kan vara fallet i antologier. Det man skulle kunna önska ytterligare är en diskussion i slutet, av redaktörerna eller någon annan, där kapitlen sammanfattas och förs tillbaka till syftet. En viss begreppsförklaring av "aktivism" skulle också skärpa fokus i antologin som helhet. Stundvis känns det som att fackföreningsaktivism är något så brett som "när fackföreningar gör något", oavsett om det är organisatoriskt arbete, strejker, politiska manifestationer eller våldsdåd. Avslutningsvis är detta en intressant antologi med mycket ny information och många fruktsamma infallsvinklar som är läsvärd även för dem som inte primärt sysslar med arbetarrörelseforskning.

Isak Törnqvist

Mindre uppmärksammade historiska jubileer

Originalteckning för *Scandia* av Fredrik Tersmeden

FÖR 250 ÅR SEDAN (1774): GOTTHOLD EPHRAIM LESSING – DÅ I TJÄNST SOM BIBLIOTEKARIE HOS FURSTEN AV BRAUN-SCHWEIG – WOLFENBÜTTEL – ÅTERUPPTÄCKER OCH PUBLICERAR DET ANTIKA VERKET "DE DIVERSIBUS ARTIBUS". HÄR KAN MAN LÄSA OM ALLEHANDA KONSTHANTVERK, BL.A OM HUR MAN TILLVERKAR LIM AV OST!

MERKWÜRDIG! VARFÖR BLIR JAG SÅ SUGEN PÅ VIN OCH SALTA KEX NÄR JAG LÄSER MINA NYRENOVERADE HANDSKRIFTER?

